

Anatol Lunatjarskij (1919)

Revolutionära silhuetter

Engelsk upplaga av denna skrift 1967

Med introduktion av *Isaac Deutscher*

Noterna av den engelske översättaren, Michael Glenny (1967)

Lunatjarskijs ”Revolutionära silhuetter”^{*} är en riktig klassiker. Där serveras vi personligt färgade porträtt av flera framträdande personligheter inom den ryska arbetarrörelsen, inte bara bolsjeviker (Lenin och Trotskij, Zinovjev, Sverdlov m fl), utan även ledande mensjeviker (Plechanov, den ryska marxismens ”fader”, och Martov).

Tyvärr har Lunatjarskijs ”silhuetter” aldrig översatts till svenska, en brist som vi beslutat att åtgärda. I denna utgåva ingår avsnitten om Lenin, Trotskij och Martov, samt den presentation av Lunatjarskij som Isaac Deutscher skrev till 1967 års engelska utgåva av skriften. Vi kommer att komplettera med fler avsnitt senare.

Vi har också tagit med den engelska översättarens noter, som trots vissa brister (ibland verkar han mer intresserad av att föra fram sin egen politiska agenda, än att belysa och förklara olika aspekter i Lunatjarskijs skrift), ändå bidrar med intressanta, kompletterande fakta.

Innehåll

Isaac Deutscher: Introduktion	1
Förord	10
Vladimir Iljitj Lenin	11
Noter	19
Leo Davidovitj Trotskij	22
Noter	27
Jurij Osipovitj Martov (Tsederbaum)	29
Noter	33

* Silhuett = konturbild, skuggbild. – *Red*

Isaac Deutscher: Introduktion

Anatolij Vasiljevitj Lunatjarskij's namn har ingen positiv klang i väst och är nu för tiden förmodligen inte speciellt välkänt ens i Ryssland. Detta trots att han var en av de mest kända ledarna under revolutionen, och dess första folkbildningskommissarie. Även om hans inflytande är undanträngt, så har det överlevt i Sovjetunionens kulturliv, och en ny generation inom den sovjetiska intelligentsian börjar se honom som en av sina andliga förfäder.

Han föddes i Poltava 1875 och växte upp inom den lägre adeln under inflytande av välutbildade, radikalt sinnade människor. Hans far var notarie.

”Jag blev” skrev han ”revolutionär så tidigt i mitt liv att jag inte ens kan minnas den tid jag inte var det. Min barndom präglades av det starka inflytandet från Alexander Ivanovitj Antonov (hans mors vän) som, trots att han var ’tillförordnat riksråd’ och ordförande i kontrollkammaren i Niznij Novgorod, och sedan i Kursk... inte alls dolde sina sympatier för radikala och vänsterinriktade strävanden.”

Miljön liknade den som Lenin växte upp i, men var mindre provinsiell och mer politiskt avancerad än Lenins. Lunatjarskij växte upp i Kiev. Staden var en mötesplats för de ryska, polska, judiska och ukrainska kulturerna och ett viktigt centrum för radikala och socialistiska rörelser. Skolpojken som var en hängiven bokläsare, brådmogen och begåvad, drogs mycket tidigt in i en underjordisk marxistisk krets och medverkade till att 200 studeranden anslöt sig till den. Tidigare än på andra platser i det tsaristiska imperiet dominerade marxisterna här över populisterna, och marxismen kom att bli den unge mannens intellektuella kärleksrelation resten av livet.

Men han var också tidigt och i samma mån attraherad av en annan intellektuell strömning, den empirokritiska filosofin, speciellt den tysk-schweiziske professor Avenarius' teorier. 1894 lämnade Lunatjarskij Ryssland och begav sig till Schweiz och tog plats vid Avenarius' fötter vid universitetet i Zürich. Det året lämnade outplånliga spår i hans tänkande. Hädanefter var hans ambition att förena inflytandet från Marx och Avenarius. Han var övertygad om att marxismen behövde stötts upp filosofiskt och att empirikritiken var mest lämpad att göra det. I Zürich mötte han Axelrod och Plechanov, grundarna och de ledande inom rysk marxism. De rynkade pannan åt hans filosofiska förvillelser. Han lyssnade och lärde av dem, speciellt Plechanov, men höll fast vid sin Avenarius.

Inom kolonierna av exilryssar och studenter i Västeuropa blev han snart känd som en enastående föreläsare och begåvad talare, förvånansvärt lärd för sin ålder. (På universitetet studerade han anatomi, zoologi, psykologi, filosofi och politisk ekonomi.) Bland hans kurskamrater fanns Rosa Luxemburg, som bland europeiska socialister skulle bli känd som revisionisternas och reformisternas mest framstående motståndare under den stora debatten i det tyska socialdemokratiska partiet. ”Jag kände stor respekt för henne och var, på något sätt, förtrollad av henne. Jag charmades av någonting féliknande och lätt djävulskt i hennes lilla, nästan dvärglika kropp med det stora uttrycksfulla huvudet och de veka skuldrorna.” Bland de gamla emigranterna närmade sig Lavrov, inspiratör för den ryska populismen och Marx vän, slutet av sitt liv: ”Han bodde i en slags grotta utgrävd i sin boksamling; han ... föreföll mig vara ett under av boklig lärdom och. Jag lyckades fortfarande genomföra långa och intressanta diskussioner med honom om ämnen som då intresserade mig mer än något annat, uppkomsten av stammyter bland olika folk som bodde åtskilda, och de regler som bestämde framväxten av dessa myter.”

Ingen av dessa skilda intressen försvagade den unge mannens revolutionära glöd. Tvärtom, för att vara en aktiv revolutionär behövde han betrakta samhället ur varje tänkbar vinkel. Hans glöd var så stark att han omvände sin svårt sjuke och förlamade bror till sina idéer och

drog in honom i revolutionär aktivitet först i Frankrike sedan i Ryssland. Men hans empirokritiska idéer fick honom att hamna i konflikt med Plechanov, vars ”ortodoxi” för Lunatjarskij var ”torr och för rationalistisk”. Plechanovs strävanden att filosofiskt förena marxismen och den franska upplysningstraditionen, speciellt Diderot och Holbach, ansåg han vara ”platt och otillfredsställande”.

1896 återvände Lunatjarskij (med sin bror) till Ryssland. Han reste till Moskva och anslöt sig genast till en underjordisk grupp, som efter många arresteringar försökte bygga en ny socialdemokratisk organisation. En av gruppens medlemmar var Anna Jelizarova, Lenins storsyster. (Lenin själv, som ännu var föga känd, stod på tröskeln till sin revolutionära karriär.) Inom kort blev dock Lunatjarskij arresterad och det visade sig att polisen hade en infiltratör i gruppen. Han sattes i isoleringscell i åtta månader och blev sedan deporterad till Kaluga, Vologda och andra ställen.

Med tanke på hans vidare öden var tiden i Kaluga speciellt viktig, för där träffade han A.A.Bogdanov (Malinovskij) som skulle bli hans närmaste vän och politiskt förtroende och vars syster han gifte sig med. Bogdanov, som nu är orättvist bortglömd, var en av den ryska revolutionens mest originella och imponerande gestalter. Under några avgörande år var Bogdanov Lenins politiske vapendragare och mellan 1903 och 1909 ibland dennes andreman, och han var en man av sällsynt resning, med heroisk karaktärsstyrka och ett mångsidigt intellekt. Han gjorde insatser som ekonom och författade en berömd lärobok. Han var den främste exponenten för rysk empiriokriticism eller empiriomonistisk filosofi. Som politisk ledare inspirerade han en speciell tendens inom bolsjevismen, och som konstkritiker skulle han bli upphovsmannen till idén om den proletära kulturen (Proletkult). Han var också en enastående läkare och forskarpionjär – och kom att dö 1928 efter att ha utsatt sig själv för ett farligt medicinskt experiment. Bogdanov understödde Lunatjarskij i hans strävanden att förena marxismen med Avenarius’ filosofi.

På deportationsorterna i norr studerade, föreläste och bidrog de förvisade till olika tidskrifter tack vare hjälp och sympati från lokalsamhället. Lunatjarskij deltog i den offentliga debatten mot, bland annat, Berdjajev, en annan landsflyktning, som redan då rörde sig bort från marxismen och anslöt sig till kristendomen. Temat för deras polemik var religion och socialism, och trots att Lunatjarskij, till marxisternas belåtenhet med stor lust angrep Berdjajevs ståndpunkter, var han själv i någon mån berörd av sin motståndares idéer.

Polisen som hade skrämts av dessa debatter deporterade Lunatjarskij längre norrut mot Arkangelsk, där han blev nästan helt isolerad. Han utnyttjade sin påtvingade ensamhet till att skriva ett av sitt mest originella verk, *Erfarenheten av positiv estetik*. Han översatte en rad europeiska, framförallt tyska, poeter och publicerade en hel del litteraturkritik. I sin avhandling om estetik, försökte han inte bara förena empiriokriticismen med den dialektiska materialismen, utan betonade också starkt den estetiska sensitivitetens biologiska och fysiologiska grund. Han kritiserades för att han bortsåg från konstens samhälleliga villkor., men han argumenterade helt inom ramarna för det marxistiska tänkandet. Under senare år visade han tydligt hur giltiga hans ståndpunkter var när han analyserade musikutvecklingens fysiologiska och biologiska villkor.

När han hade avtjänat sitt straff, återvände Lunatjarskij 1901 eller 1902 till Kiev där en av de radikala liberala tidskrifterna erbjöd honom att bli teaterrecensent. Men han kunde inte behålla det uppdraget någon längre tid. 1903 var alla socialistiska cirklar i turbulens på grund av den splittring som just uppstått mellan mensjeviker och bolsjeviker i väst. Chocken var så stor att många bolsjeviker i Ryssland började ångra sig och sökte återförening. Men Lenin stod på sig, och bland de som reservationslöst stödde honom fanns Bogdanov. Den sist-

nämnde bönföll Lunatjarskij att komma till Schweiz och hjälpa till att ge ut en militant bolsjevikisk tidskrift. Trots tvivel och reservationer hörsammade Lunatjarskij uppmaningen.

Hans första kontakter med Lenin, som togs i Paris och Genève 1904, kom inte att höra till hans mest angenäma minnen. För den ”positiva estetikens” teoretiker var Lenin för ensidigt uppslukad av politiken och för jordnära. Lunatjarskij blev emellertid en militant bolsjevik, inte så mycket på grund av en övertygelse om att Lenin hade rätt, som av känslan av att mensjevikerna hade fel – att de hämmade den revolutionära rörelsen inifrån och ledde den till ren opportunism och kompromisser.

Själv beskrev han sina tidiga kontakter med Lenin i följande uppriktiga kommentar som blev känd efter revolutionen ”det är klart att det fanns en stor skillnad (i karaktär) mellan Lenin och mig. Han närmade sig varje fråga som politisk aktivist med en enormt djärv kraft, som taktiker och i synnerhet som genialisk politisk ledare, medan min infallsvinkel var en filosofis, eller, för att vara mera exakt, en revolutionens poet. För mig var revolutionen en oundvikligt tragisk etapp i den världsomspännande utvecklingen av den mänskliga anden mot en ’universiell själ’, den största och mest avgörande handlingen i utvecklandet av ’gudsskapandet’, den mest uppenbara och definitiva akten i förverkligandet av det program som Nietzsche så träffande formulerade med orden, ’det finns ingen annan mening i världen än den vi ger den’.”

När man läser dessa ord har man inga svårigheter att föreställa sig att Lunatjarskij, om han hade levat fyrtio eller femtio år senare, skulle ha varit en slags vänsterexistentialist, som argumenterat kring ”det absurda i människans villkor” och försökt att ”förmänskliga” marxismen. Han var utan tvekan känslig för de filosofiska och estetiska trenderna, och för de intellektuella i hans generation var Nietzsche och Avenarius vad, låt oss säga, Heidegger och Sartre har varit för våra samtida.

Men då det vid den tiden inte var lätt att bestrida den revolutionära marxismens mänskliga karaktär, försökte en del av dess anhängare inte att ”förmänskliga” den utan att ”förguda” den. Lunatjarskij hade problem att hävda att hans ”gudssökande” inte innebar någon tro på en övernaturlig kraft eller idé. ”Jag predikade” sa han ”en tragisk och aktiv religion utan spår av ’tro’ eller ’mysticism’”. Plechanov, mensjevikerna och den marxistiska filosofins purist angrep detta kätteri. Lenin respekterade och accepterade Plechanovs bedömning i dessa frågor. När han en gång tillfrågades om vad han tyckte om någon som hävdade att ”socialismen är min religion”, svarade han, med dialektisk espri, att det helt berodde på vem som uttalade sig; ”Om en religiös person hävdar det så betyder det de facto att han övergivit religionen för socialismen. Men om någon som menar att han är marxist hävdar att socialismen är hans religion så har han övergivit socialismen för religionen.”

Det skulle dock inte ha fallit Lenin in att starta ett *politiskt* gräl i en filosofisk fråga, och hur som helst visade inte Lunatjarskij några tecken på att överge socialismen (eller ens bolsjevismen) för religionen. Och så blev han medlem av den lilla grupp av bolsjevikiska redaktörer som gav ut två tidningar, *Framåt* och *Proletären*. Förutom Lenin och Lunatjarskij fanns det bara ytterligare två medlemmar i gruppen. Lunatjarskij, som skrev under pseudonymen Voinov (kämpe), visade sin militans inte bara i debatter och sammandrabbningar med mensjevikerna, utan också på partikongresser, en rent bolsjevikisk sådan, där han var föredragande i ämnet väpnat uppror och dess plats i den socialistiska strategin. Hjärtat befann sig dock fortfarande hos lyriken och estetiska ämnen snarare än i frågor rörande strategi och taktik. Det förblev där till och med under revolutionen 1905, där han inte spelade någon framträdande roll.

Precis som Lenin återvände han till Ryssland för sent när revolutionen höll på att ebba ut. Under sin korta sejour i Sankt Petersburg var han tillsammans med Maxim Gorkij medredaktör för *Novaja Zjizn* (Det nya livet), en bolsjevikisk dagstidning, den första som gavs ut

legalt. Hans föreläsningar, huvudsakligen om litteratur och konstnärliga teman, drog så stor publik att inträdesavgifterna kom att utgöra en avsevärd del av Lenins inte alltför feta partikassa.

Lunatjarskijs brytning kom senare, 1908, under en period av nederlag och reaktion. De var åter igen landsflyktingar i Västeuropa och deras desillusionerade anhängare i Ryssland var nästan i upplösning. Lenin vädjade till sitt parti att hålla ut, att gå ännu djupare under jorden, men också att arbeta öppet och legalt närhelst tillfälle gavs. ”Vi måste nu lära oss konsten att slå till reträtt”, sa han ofta, realistisk och bestämd som alltid. Å ena sidan polemiserade han mot de mensjeviker som ville ha ett legalt parti utan någon underjordisk verksamhet alls, och å andra sidan mot ultravänstern, de romantiska revolutionärerna bland sina egna kamrater, särskilt Lunatjarskij och Bogdanov, som var ovilliga att lära sig ”konsten att slå till reträtt”. Bogdanov och Lunatjarskij försökte få Lenin att ta avstånd från de socialistiska medlemmarna i duman, som enligt dem, uppträdde alltför svagt och anpassade sig till den segrande reaktionen. Lenin vägrade att på detta sätt angripa de socialistiska representanterna och som en konsekvens av det attackerade ultravänstern honom för opportunism och för att vara ”halvmensjevik”.

Detta gräl om taktiken följdes av den stora filosofiska kontrovers under vilken Lenin kom att skriva sin *Materialism och empiriokriticism*. Lunatjarskijs främsta bidrag till denna kontrovers bestod av hans *Socialism och religion* i två volymer, som också bestämt avvisades av Plechanov.

Under lång tid hade Lenin undvikit denna strid men gav sig nu motvilligt in i den. Han gjorde det för att mensjeviker gjorde stor sak av det faktum att de flesta av avvikarna från marxismen, ”gudssökarna” och empiriokritikerna var bolsjeviker. Genom att framhäva sig som försvarare av den marxistiska ortodoxin, använde mensjeviker dessa fakta för att misskreditera Lenin och hans anhängare. Lenin slog tillbaka genom att ta avstånd från Lunatjarskijs och Bogdanovs filosofiska, lika väl som politiska ståndpunkter, genom att utsätta dem för en hård kritik. Han hade varit beredd att tolerera nästan varje filosofiskt eller religiöst ”kätter” inom partiet för den politiska enhetens skull. Men nu när den politiska enheten ändå brutit samman, och Bogdanov-Lunatjarskij-grupperingen öppet fronderat mot honom, hade han inget skäl att fortsätta hålla tyst om de filosofiska oenigheterna. Han var också övertygad om att Bogdanovs och Lunatjarskijs ultravänsterlinje hängde ihop med deras filosofiska ”avvikelse”. Hur som helst gjorde varken Lenins eller Plechanovs argument mot empiriokriticismen något större intryck på Lunatjarskij som höll fast vid sina åsikter hela livet.

Av de tröttsamma fraktionsstriderna som pågick fram till första världskriget, och där tre eller fyra parter var inblandade, kan en incident noteras. Lunatjarskij och Bogdanov hade hittat en allierad i Maxim Gorkij som nu stod på höjden av sin berömmelse som romanförfattare och dramatiker. Dessa tre etablerade på Capri, i Italien, en ”partiskola” till vilken de tog arbetare från Ryssland som de undervisade i ekonomisk historia, historia och humaniora och som de presenterade ”gudssökandet” för, och utan tvivel vände mot Lenin halvmensjeviska högerpolitik. Lenin förvägrade dem möjligheten att framställa sina kurser som en ”partiskola”. Han anklagade projektet för att vara ett utslag av fraktionistiska intriger och lyckades splittra det genom att omvända några av Lunatjarskijs elever.

Lunatjarskij öppnade då en ny skola i Bologna med lärare som han själv, Gorkij, Trotskij, historikern Pokrovskij, och andra, och drog till sig nya arbetarelever. (Lunatjarskij själv guidade arbetarna genom muséerna och konstgallerierna i Italien med förhoppningen att inplantera något av andan hos renässansens konst i den ryska revolutionens kader.)

Lenin etablerade en egen skola i Longjumeau, nära Paris, med färre framstående lärare och en mer jordnära kursplan, och skolade där framtida ledare och kommissarier med större framgång. Trots dispyterna och grälen stod han på vänskaplig fot med Lunatjarskij och, förstås, Gorkij. Med Lenins godkännande agerade han som bolsjevikernas talesman på flera internationella socialistkongresser. Och trots Lenins hårdhanta censur av Bogdanovs åsikter, behandlade han Lunatjarskij ”avvikelser” med vänskaplig ironi. Det berättas att en gång när Lunatjarskij hade förespråkat ”gudssökande”, hade Lenin sökt upp honom med böjt huvud, och med en elak glimt i ögonen, viskat; ”Välsigna mig, fader Anatolij”.

Första världskrigets utbrott överskuggade alla dessa kontroverser och gräl bland emigranterna. Lunatjarskij var då i Paris och gav, tillsammans med Trotskij och Martov, ut en daglig rysk tidning som propagerade motstånd mot kriget och stödde den så kallade Zimmerwald-rörelsen – den kommunistiska internationalens föregångare.

Efter att den franska regeringen 1915 hade stängt tidningen och utvisat Trotskij från Frankrike, flyttade Lunatjarskij till Schweiz där Lenin drev sin kampanj mot kriget. När han kort tid efter februarirevolutionen 1917 återvände till Ryssland, gick han med i den så kallade *Mezrajontzjij* i Petrograd. Det var en grupp som leddes av Trotskij, och det var genom Trotskij och den gruppen som han återvände till bolsjevikpartiet i augusti det året.

Hans roll under händelserna 1917 var enligt alla ögonvittnesskildringar enastående. Den ”milde” ”gudssökaren” med framtoning av tankspridd professor, förvånade alla med sin hårdnackade militans och energi. Han var det röda Petrograds store talare, den störste efter Trotskij, som höll tal varje dag eller ibland flera gånger om dagen för stora, hungriga och upprörda massor bestående av arbetare, soldater och matrosar, och som nästan utan ansträngning och bara genom sitt allvar och känsla rev ner alla de sociala och intellektuella barriärer som skiljde honom från dem. Massorna var förtrollade av honom och älskade honom. När Kerenskij-regeringen i juli beordrade arresteringen av bolsjevikledarna, anklagade för sammansvärjning och spionage för Tyskland, blev även Lunatjarskij arresterad. Efter två månader var han dock återigen på fri fot och agiterade för sitt parti i sovjeten, på fabriker och förläggningar, för att uppbåda masstöd för ett kommande uppror. Så framträdande var han under dessa ödesdigra dagar att folk efter revolutionen blev förbryllade över att han då spelade en så relativt liten roll.

Vad som, trots hans energi, bildning och stora intelligens verkligen förhindrade Lunatjarskij att inneha en plats som en av de allra främsta bolsjevikiska ledarna var förmodligen ett visst övermått av generositet och en viss avsaknad av en inre tankefokusering och viljestyrka. Det är ingen tillfällighet att i han i sitt karakteriserande av bolsjevikledarna, Lenin, Trotskij, Sverdlov och andra, understryker och beundrar deras kraftfulla och koncentrerade vilja, kvaliteter som han själv saknade i viss grad – han var verkligen den raka motsatsen till vad man brukar kalla enkelspårig. När revolutionen 1917 bröt fram som en naturkraft smälte han samman med den och lyftes mot dess höjder.

Lenin tvekade inte en sekund att utnämna Lunatjarskij till folkkommissarie för utbildning i sin första regering. Han visade därmed vilken stor människokännare han var och valet av person var också ett val av politik. ”När det gäller kulturfrågor” brukade Lenin hävda ”är inget mera skadligt och fördärvligt än hat, högmod och fanatism. I dessa frågor måste varsamhet och tolerans råda.” Som folkkommissarie föredrog han den ”milt” avvikande och gudssökande Lunatjarskij framför någon av de mer ortodoxa och hårda kamraterna, även om han visste att Lunatjarskij inte alls var någon administratör. Som den gode dirigenten som identifierat varje musikers styrka och svagheter i orkestern, delade Lenin osvikligt ut alla instrumenten. Det var naturligtvis aldrig tal om att Lunatjarskij skulle göra avbön för några av sina filosofiska

kätterier, eller be om ursäkt för några politiska avvikelser, sådana ritualer var helt enkelt otänkbara under Lenins tid. De skulle dyka upp senare.

Även om Lunatjarskij inte var någon av topparna i partiet efter 1917 var hans insatser för uppbygget av regimen av högsta klass. Revolutionen var tvungen att ta över det förflutnas ”kulturella arv”, bevara det, göra det tillgängligt för massorna som det aldrig gjorts tidigare, utbilda dem och utveckla dem kulturellt, få in den socialistiska andan i utbildningsarbetet, och experimentera och nydana. Lunatjarskij förenade på ett nästan idealiskt sätt i sig själv både en värnare av traditionen och en förnyare. Det var typiskt för honom att han avgick redan efter några dagar på sin post som protest mot den påstådda rödgardistiska beskjutningen av Kreml under oktoberresningen, som skadat dess murar. Han lät publicera ett eldfängt manifest som fördömde denna ”akt av vandalism” och uppmanade arbetarklassen att beskydda alla arkitektoniska monument och konstskatter. Han återtog inte sin post förrän han hade försäkrat sig om att Kremls murar inte kommit till skada.

Han första och självklara uppgift vara att se till att skolor och kulturella institutioner fortsatte att fungera. Detta var inte enkelt eftersom många lärare, intellektuella och yrkesutbildade vägrade att arbeta under de ”bolsjevikiska usurpanterna”. Lunatjarskij var oförtröttlig i sina strävanden att få dem att häva bojkotten och han lyckades i stor utsträckning. Han hängivna inställning till utbildning, vetenskap och konst var välkänd, hans hållning och agerande ingav förtroende. Han beskrevs ofta som ”den intellektuelle bland bolsjevikerna och bolsjeviken bland de intellektuella”. Även om beskrivningen inte är korrekt, för de flesta av bolsjevikernas ledare var intellektuella, så var Lunatjarskij mycket övertygande i sitt agerande gentemot den anti-bolsjevikiska och ”neutrala” intelligentsian. Lenin, som klart insåg att det utan intelligentsians uttalade stöd inte skulle vara möjligt för revolutionen att slå vakt om sitt kulturella arv, understödde Lunatjarskij på alla sätt. Akademiker och vetenskapsmän försågs med så generösa möjligheter till arbete som möjligt under åren som präglade av utländska interventioner, inbördeskrig, hunger och nöd.

Lunatjarskij var också lysande i sin kamp mot analfabetism och att ”föra ut” musik, teater, litteratur och bildkonst till folket. Han vek inte undan för arbetarnas och böndernas smak utan gick in för att uppfostra dem estetiskt. Han moderniserade det grundläggande skolsystemet och öppnade skolans portar för revolutionens vindar. Han reformerade pedagogiken i en progressiv, frihetsivrande anda genom att introducera marxistiska uppfattningar och öppet låna idéer från avancerade utländska ”borgerliga” tänkare. (Bara en glimt av de sovjetiska skolorna var tillräcklig för att väcka entusiasm hos en så kritisk pedagog som den framstående amerikanske filosofen John Dewey.)

I sina strävanden att föra ut det kulturella arvet till massorna och att fostra dem estetiskt, var han ibland tvungen att göra uppoffringar och sänka sig från de höga sofistikerade intellektuella höjderna för att kunna tala enkelt och begripligt om komplexa historiska och litterära strömningar. Det gör han bland annat i sin *Höjdpunkter i västeuropeisk litteratur*, en serie föreläsningar han gav i början av 1920-talet på Sverdlovuniversitetet för arbetare och soldater som partiet värvat till poster inom ekonomi, administration och krigsmakt.

Men han offrade inte originalitet och experimentlusta för populariseringens skull. Under hans beskydd blomnade verkligen ”hundra blommor”, många konstriktningar, katterier och ismer, en del tämligen katterska och esoteriska, blomstrade. Samtidigt var han som kritiker en uttalad partisan. Men som folkkommissarie och förvaltare av statlig överhöghet var han en rättvis och omdömesgill domare. Det skulle aldrig ha fallit honom in att påtvinga någon sina åsikter eller smak. Själv skrev han volymer med litterär kritik av Pusjkin, Gogol, Tolstoj, Dostojevskij, Andrejev, Gorkij och andra och han gynnade en nationell kult av klassikerna. Samtidigt stödde han, till Lenins och Trotskij's förtrytelse, Proletkult, vars anhängare förespråkade ett

brott med den klassiska traditionen och inledandet av en proletär epok inom konst och litteratur. Mycket tidigt främjade han Picassos arbeten i Ryssland (verk som sedan dess stuvats undan i de sovjetiska muséernas källare).

Han uppmuntrade Tatlin, den store arkitekten, som kunde ha setts som Rysslands Corbusier om han inte hade varit så extremt modernistisk. Han utsåg Chagall till föreståndare för den populära konstakademien i Vitbesk, och gav Malevskij, konstruktivisten och Chagalls bitte motståndare en liknande position. Han agerade gudfader för Meyerholds ”biomekaniska” teater och Eisensteins epokgörande filmskapande. Futuristerna, serapionbröderna, konstruktivisterna, imaginisterna – alla gynnades de av denna generositet, även då Lenin rynkade pannan åt den pappersslukande tryckningen av Majakovskijs dikter när det var akut brist på papper. Han hjälpte till att iscensätta den berömda Habima, historiens först hebreiska teater, trots att många judar, både kommunister och icke-kommunister, protesterade mot detta återupplivande - i det röda Ryssland! - av hebreiskan, då ett dött språk, och mot den idealisering av den religiösa, hassidiska legenden om Dybbuk på dess scener. Men Lunatjarskij ryckte på axlarna, då inget i mänsklighetens konstnärliga arv var honom främmande, och i detta fall sammanföll förnyaren med beskyddaren av gamla värderingar. Vilka astronomiska avstånd som skiljer denna period inte bara från stalinerans utpräglade barbari, utan också från den torra byråkratiska ”liberalismen” under åren efter Stalin. Det är inte konstigt att dagens författare och konstnärer, gamla som unga, ser tillbaka på årtiondet efter revolutionen som något av en ”guldålder” och inspireras av den. Även om den perioden var alltför kort och tumultartad för att få en ”monumental” konst att mogna, så skakade den Rysslands sensitivitet och poetiska fantasi i sina grundvalar. Men vid slutet av årtiondet hade monolitens kalla lock börjat pressa ned på det konstnärliga skapandet som på allting annat.

Lunatjarskij deltog inte i den grymma inre partistrid som följde på Lenins död. Han kände sig bortkommen bland dessa förvecklingar, intriger och sedvänjor. Av kontrahenterna stod han närmare Trotskij än någon annan och han beskrev honom, tillsammans med Lenin, som ”de två starkaste av de starka, helt i ett med sina roller”. Men han hade betänkligheter vad gällde Trotskijs ”retliga och högdragna” karaktär och bristande förmåga att samarbeta med andra, och med vetskap om de antipatier som fanns mot Trotskij i det gamla bolsjevikgardet, insåg han förmodligen att Trotskij utkämpade ett förlorat krig. Han försökte anpassa sig till Zinovjev, som han beundrade och respekterade betydligt mindre än Trotskij, och som länge varit Lenins nära följeslagare, och som många under åren 1923-25 såg som den ”starke rorsmannen”.

Det finns inga tvivel om att Lunatjarskijs ”anpassade” sig till Stalin. Två personligheter var eller kunde inte vara mer oförenliga och främmande för varandra än dessa två. Frånvaron av varje mänsklig eller politisk koppling mellan dem framgår tydligt av den serie porträtt av de bolsjevikiska ledarna som Lunatjarskij gjorde. De ryska läsarna kunde där betrakta ett stort tomrum, boken innehöll nämligen ingen beskrivning alls av Stalin. När den publicerades 1923, och trycktes på nytt 1924, var kampen om vem som skulle bli Lenins efterträdare som intensivast, och Stalin var redan fast etablerad som partiets generalsekreterare. Utelämnandet var snudd på majestätsbrott. Så kort därefter drogs boken in och förblev förbjuden i fyrtio år. (Bara de senaste åren har noggrant utvalda och censurerade delar åter publicerats.) Det är osannolikt att Lunatjarskij skulle ha varit omedveten om hur tydligt hans utelämnande av Stalin skulle uppfattas. Uppenbarligen kunde han inte förmå sig att ens hylla generalsekreteraren på det mest slentrianmässiga sätt. Vad han i själva verket lät sina bolsjevik-kamrater förstå var att han, om han måste, var beredd att tjäna under Zinovjev, men inte under Stalin.

När Stalin till slut nådde toppen, beslöt Lunatjarskij att ignorera honom så mycket som möjligt, att hålla sig borta från inre partiangelägenheter och stänga in sig i sitt skrivande och

arbete med utbildningsfrågor. Han undvek de bönemöten då de olika fraktionerna kastade sig över varandra och partimöten som bara var uppvisningar i den förödmjukande ”personkulten”. Han hoppades fortfarande på en viss självständighet för sitt eget område, att rädda utbildning, litteratur och konst från stalinismens bulldozrar, och fortsätta arbetet som en socialistisk kulturbärare. Hans produktiva skrivande slog alla rekord dessa år. Han gav ut ”Konst och revolution” och Teater och revolution” liksom ”Urval av västeuropeisk litteratur” 1924, ”Från Spinoza till Marx” 1925, ”Problem i musikens sociologi” 1927 ett antal samlingar med kritiska essäer, för att inte tala om filmmanus och teaterpjäser.*

Men inte ens kommissariatet och hans skrivkammare kunde utgöra den fristad han behövde. Kommissariatet infiltrerades gradvis av Stalins agenter, och hur som helst stödde inte generalsekreteraren Lunatjarskij ”halv-anarkistiska” pedagogiska experiment och den ”dekadent modernistiska” revolten inom litteratur och konst. Så sakteliga påtvingades alla den nya disciplinen. Och så skickades Trotskij, Rakovskij och Radek i exil till Sibirien 1927 medan Zinovjev och Kamenev uteslöts ur partiet. Lunatjarskij var djupt olycklig. Hans plågade hjärta började svikta och han slutade i praktiken att utföra sina officiella plikter, även om han formellt satt i kommissariatets ledning i ytterligare två år, till 1929. Tillfälliga uppdrag utomlands innebar en viss lättnad. Han var Sovjets talesman i kulturella frågor vid Nationernas Förbund i Genève, och utnyttjade tillfället till att med sin gamla vän Maxim Litvinov, som inom kort skulle bli utrikeskommissarie, besöka gamla tillhåll i Europa; Paris och Berlins muséer och teatrar. Han kände sig alltmer som en främling i Moskva, med den bisarra Stalinkulten och våldet under ”mass”kollektiviseringen. Efter varje återkomst dit försvann han åter till Västeuropa för att bota sitt obotliga hjärtfel och låta sitt betryckta sinne få lite vila.

Från Frankrike och Tyskland fortsatte han att till sovjetiska tidskrifter skicka litteraturkritik och korrespondenser som var sorgligt tunna till innehållet och krampaktigt skrivna. Slagen kom nu från alla håll. Den andre av de förnämsta revolutionära poeterna, Majakovskij, begick självmord 1931 – Jesenin hade gjort detsamma några år tidigare. 1932 läxade Stalin upp de partihistoriker som inte var tillräckligt nitiska i att förfälska revolutionshistorien. Och sedan kastades Tyskland ner i den nazistiska avgrunden. En glimt av hopp dök emellertid upp på andra sidan Europa i och med uppkomsten av den spanska republiken. Lunatjarskij utsågs till ambassadör i Madrid. Gjordes utnämningen på Litvinovs eller Stalins initiativ? I ljuset av kommande händelser kan utnämningen ha varit olycksbådande, för under de efterföljande åren blev Madridambassaden en sorts dödscell för dess innehavare då diplomater vid sin återkomst till Moskva som regel försvann i de stora utrensningarna.

Lunatjarskij dog under sitt femtiononde år innan han hann besätta sin post. (Han tillbringade sina sista veckor med att försöka lära sig spanska.) Hade han levt längre skulle hans kopplingar till Trotskij, Zinovjev och Kamenev, hans envisa försvar för sina kätterier och hans förolämpning av Stalin 1923 ha lagts honom till last, och han skulle knappast ha undvikit att bli fördömd som en ”folkets fiende”, som spion och skadegörare. Men de stora utrensningarna låg ännu några år i framtiden så han fick en statsbegravning och gravsattes under hjältarnas mur i Kreml.

Under de följande tjugo åren doldes han, hans roll under revolutionen, hans gärningar och hans författarskap, bakom en av byråkratin anbefalld glömska honom. När Stalins filosofiska inkvisitorer, Zjdanov och Alexandrov, nämnde honom var det bara för att nämna någon som avvikit från den sanna läran.

* 1919 skrev han en pjäs *Oliver Cromwell*, och en kallad *Campanelli* 1922, och senare under tjugotalet gav han ut sin dramatik i två volymer. Jag har inte läst hans pjäser men kritiker i Moskva omtalade dem med nedlåtande ironi och ansåg honom vara en medelmåttig dramatiker.

Desto intensivare har intelligentsians nyfikenhet på hans idéer och personlighet varit under senare år. Hans verk har sakta grävts fram, mödosamt och – selektivt. Den nuvarande härskande klicken anser det lämpligt att erbjuda en del av hans skrifter, de mer konventionella eller de som redan fördärvats av stalinismen, till unga och entusiastiska läsare som är angelägna att få tillgång till det dolda intellektuella arvet efter revolutionen. Men Lunatjarskij, det fria och öppna sinnet, den nyckfulla filosofen, den djärve nydanaren, och sist men inte minst, den lysande skådespelaren och ögonvittnet till revolutionen, är fortfarande en obekväm pinsamhet för det officiella Sovjet, så de fortsätter att censurera och nogsammt gömma undan de delar av hans författarskap – och det finns mycket – som de inser vara ”dynamit”.

Denna tunna volym med porträtt hör förstås till det som är sprängstoff. En blick på innehållsförteckningen förklarar varför. De flesta av de som Lunatjarskij hyllar är fortfarande ”icke-personer” i Sovjetunionen. Han hyllar dem på sitt varmhjärtade och samtidigt objektiva sätt med alla deras styrkor och svagheter. Till och med Lenin, som redan låg på sin dödsbädd när Lunatjarskij:s porträtt av honom gavs ut, beskrivs inte som den kombination av helgon och stålman som den officiella legenden föreskriver. Och Lunatjarskij tvekar inte att beskriva Martov, mensjevikernas ledare, med sympati och medkänsla. Han uttryckte till och med en förhoppning om att Martov fortfarande skulle kunna hitta en plats åt sig i den kommunistiska rörelsen, som ledare för en ”högerfalang” inom dess led. Hur långt ifrån detta är inte den senare ”monolitiska” uppfattningen av partiet.

Genom att ge ut denna anmärkningsvärda bok av honom har Allen Lane Peguin Press gjort en insats för att hedra minnet av Lunatjarskij på revolutionens femtioårsdag. Jag hoppas att Lunatjarskij:s övriga skrifter snart kommer att vara tillgängliga för en engelsktalande publik.

Isaac Deutscher

Harpur College
New York State
April 1967

Översättning: *Bengt Isaksson*

Förord

Denna bok består av ett antal artiklar, skrivna vid olika tillfällen, om några av våra kamrater i det Ryska kommunistiska partiet.

Jag ska börja med att påpeka att detta inte är biografier eller hedersbevisningar, inte heller porträtt, utan helt enkelt profiler. Deras styrka och även deras begränsning är att de helt och hållet bygger på personliga minnen.

År 1919 bad mig förläggaren Grzjebin, som jag redan kände och som Maxim Gorkij rekommenderat mig, att börja skriva ner mina minnen från den stora revolutionen. Jag kunde inom kort lämna honom den första – eller snarare preliminära – volymen, i vilken jag försökte göra mina läsare bekanta med både mig själv, som referenspunkt för bedömning av de betydligt mer subjektiva aspekterna av min ”krönika”, och med de viktigaste *dramatis personae** under revolutionen, i den mån jag kände dem, och i den mån som kännedom om deras karaktärer och händelserna under deras tidigare liv verkade berättiga till ytterligare belysning.

Men genom en märklig händelseutveckling blev denna bok passé. Vid en tidpunkt när omständigheterna hindrade mig från att arbeta med den, och jag hade insett att det helt enkelt var omöjligt att skriva bokslut när inte en enda av revolutionens alla händelser hade hunnit kallna – vi levde ännu mitt i smältdegeln – helt enkelt var omöjligt (bland annat hade Suchanovs mastodontarbete om revolutionen redan övertygat mig om detta), och då, som jag uppfattade det, varje förhastad beskrivning av dessa händelser utan ett tillräckligt studium av dokumenten skulle bli alltför subjektiv och föga mer än essäer – då publicerade Grzjebin, utan min vetskap, den första volymen av mitt förslag till historieskrivning. Han fortsätter uppenbarligen att ge ut den utomlands, helt utan mitt tillstånd.

Jag tycker att det är viktigt att notera dessa fakta för att undvika eventuella missförstånd om denna bok. Jag har nu beslutat att gör utdrag ur den i något omredigerad form, och publicera mina karaktärsskisser av kamraterna Lenin, Trotskij och Zinovjev. Jag tycker fortfarande att skisserna är passande och rättvisa och en del människor kan säkert finna dem användbara, särskilt unga medlemmar av Ryska kommunistpartiet, eller sympatisörer utanför partiet. Profilernas huvudsakliga brist är att de helt och hållet bygger på material från tiden före 1917. Jag ber också om ursäkt för att jag på några ställen varit tvungen att *en passant*† tala om mig själv.

Jag har utökat essän om kamrat Zinovjev.

Jag har till dessa huvudessäer lagt till en profil av Martov, också hämtad ur min bok *Den stora revolutionen*, samt mina dödsrunor över Uritskij, Kalinin och Besalko, och jag har skrivit om mina korta memoarer av Volodarskij och Sverdlov eftersom mina tidigare skrifter om dem har förkommit.

Mina snabbt sammanställda minnen av G V Plechanov skrevs sedan jag tillfrågats av redaktören för *Under marxismens banér*‡, där de först publicerades tidigare i år.

Moskva 20.3 1923

A. Lunatjarskij

* Latin: ”dramatiska personligheterna” – ÖA

† Franska: ”i förbigående” – ÖA

‡ På ryska: *Pod Znamenem Marksizma* – ÖA

Vladimir Iljitj Lenin *

Jag ska inte här försöka skriva ännu en Leninbiografi, det saknas inte andra källor till detta. Jag ska bara ta upp vad jag känner till om honom utifrån vår personliga relation och mina egna direkta intryck av mannen.

Första gången jag hörde talas om Lenin var genom Axelrod¹ sedan en bok² av ”Tulin”³ publicerats. Jag hade ännu inte läst denna bok, men Axelrod sade till mig: ”Nu kan vi faktiskt

* Engelske översättarens/redaktörens presentation

Lunatjarskijns ursprungliga Lenin-porträtt skrevs 1918 och publicerades 1919. Snarare än att göra ett försök att summera alla olika studier av Lenins aktivitet fram till oktober 1917, kan det vara värdefullt att först och främst skissera utvecklingen efter revolutionen. Lunatjarskij skrev för läsare som befann sig mitt uppe i den efterrevolutionära röran, en tidpunkt då Lenin precis hade börjat spela en roll som var precis motsatsen till hans tidigare funktion som den som vill riva ner och göra uppror. Han ärvde i förstorad 1900-talsform de flesta av de ackumulerade problem som hade pinat landets tidigare härskare. Brutus befann sig nu i Cesars kläder och det var oundvikligt att inte bara hans medkonspiratörer utan också den deltagande folkmassan och den förbryllade utländska publiken såg honom i ett annat ljus.

Under slutet av 1917 och under 1918 hotades Lenins nyfödda bolsjevikregim både inifrån och utifrån. Över allt annat vilade det tunga, ovedersägliga faktum att det revolutionära Ryssland stod på randen till ett totalt militärt nederlag mot det imperialistiska Tyskland. Men trots Rysslands krigströtthet väckte tanken på kapitulation en våldsamt ”patriotisk” reaktion bland politiker och massorna. Av orsaker där känslor och beräkning var oskiljaktigt blandade var den dominerande inställningen i landet att man skulle fortsätta strida, och på ett stormigt möte med bolsjevikledarna den 8 januari 1918 blev Lenin nedröstad av en absolut majoritet som krävde att man skulle fortsätta kriget. Opåverkad av sina kollegers illusioner ägnade sig Lenin åt att förhåla, manövrera och pressa på för fred. Han fick hjälp av tyskarna som skrämde bolsjevikerna genom att återuppta sin framryckning in i Ryssland den 17 februari, och den 3 mars 1918 undertecknades Brest-Litovsk-avtalet. Ryssland förlorade Finland, Ukraina, de baltiska staterna, östra Polen och en stor del av det kaukasiska området; men Rysslands hjärtland hade räddats för revolutionen. Tyskland vände sig västerut för att ta itu med de allierade och var sex månader senare självt krossat. Lenin hade visat att han var en rysk statsman av internationell kaliber. Just då var det knappast någon som var i stånd att inse det: hemma anklagade ”vänsterkommunisterna” honom för att förråda revolutionen medan utomlands *The Times* sammanfattade den officiella västerländska opinionen genom att knorra: ”De [allierade] vet att Maximalisterna [bolsjevikerna] består av ett band anarkister och fanatiker som för ögonblicket gripit makten på grund av det nationella livets förlamning... De vet att Lenin och åtskilliga av hans förbundna är äventyrare av tysk-judiskt blod och i tysk sold...”

Under den andningspaus som vanns vid Brest-Litovsk tog de interna problemen Lenins uppmärksamhet i anspråk med lika stor kraft. Ekonomin låg i ruiner och hungersnöd hotade städerna. Samhällsupplösningen och respektlösheten inför alla sorts auktoriteter innebar ett allvarligt hinder nu när bolsjevikerna måste agera konstruktivt. Både vänstersocialistrevolutionärerna och ”vänsteroppositionen” inom bolsjevikpartiet ställde till potentiellt allvarliga problem. De senare utgjorde troligen Lenins minsta svårighet. Med sin långa erfarenhet av frondörer i partiet så visste han att så länge de tilläts fortsätta prata tills huvudena ramlade av, samtidigt som de var utestängda från inflytande i de verkligt viktiga frågorna, så kunde de både neutraliseras och utnyttjas för vitala men andra rangens uppgifter. Lunatjarskij själv, som tilldelats utbildningskommissariatet, var ett typexempel på en sådan skicklig behandling. Socialistrevolutionärerna till vänster var svårare att tämja eftersom de stod utanför Lenins omedelbara kontroll, men de överlämnade sig själva i hans händer genom att iscensätta en revolt mot Brest-Litovsk-avtalet i juli 1918, mörda tyske ambassadören von Mirbach och sätta kronan på verket genom att följande månad mörda Uritskij. Samma dag försökte de ta livet av Lenin själv, vilket närapå lyckades. Trots att bevis saknades för att knyta angriparen Fanny Kaplan till socialistrevolutionärerna, blev detta den slutliga förövandningen för att släppa lös terror mot socialistrevolutionärerna och andra anti-bolsjeviker av allahanda slag.

Men motgångarna i den ryska ekonomin var mindre mottagliga för bot genom gevärseld och inom denna sektor uppnådde Lenin relativt litet under 1918–19. För ögonblicket var hot, förmaningar och improvisation de enda åtgärder som bolsjevikerna verkade kapabla att vidta och det var inte nog. I nästan fem år levde Ryssland ur hand i mun och det är förbluffande att Lenins regim inte gick under pga att den inte ens kunde skaffa fram bröd.

När det gäller den avgörande frågan om överlevnad under brinnande inbördeskrig lyckades Lenin ändå med vad som syntes omöjligt. Ett år efter 1917 – vid en tidpunkt när befälens riskerade att bli lynchade och de väpnade styrkorna inte var mycket mera än en farlig anarkistisk mobb – hade en disciplinerad röd armé och flotta skapats som tvingade de vita generalerna och deras *entente*-uppsbackare till ett stillestånd. Alla dessa fakta ska man ha i minnet när man läser Lunatjarskijns milda, beundrande porträtt av Lenin före 1917, som inte gav några föraningar om den obarmhjärtiga styrkan hos den man som ledde den ryska björnen.

säga att det finns en äkta socialdemokratisk rörelse i Ryssland och att genuina socialdemokratiska tänkare börjar träda fram.”

”Vad menar du?” frågade jag. ”Men Struve⁴ då? Och Tugan-Baranovskij⁵?” Axelrod log en aning gåtfullt (i själva verket hade han en gång uttryckt mycket stor aktning för Struve) och sade: ”Ja, men Struve och Tugan-Baranovskij – det är bara en väldig massa sidor med mästrande teoretiserande, så mycket historiska data om framväxten av den ryska akademiska intelligentian. Tulin däremot är en produkt av den ryska arbetarrörelsen, han har redan en sida i den ryska revolutionens historia.”

Naturligtvis blev Tulin bok läst utomlands (jag befann mig i Zürich då) med största iver och kommenterades på alla tänkbara vis. Därefter hörde jag bara att han arresterats och befann sig i exil i Krasnojarsk⁶ tillsammans med Martov⁷ och Potresov⁸. Lenin, Martov och Potresov visade sig vara absolut oskiljaktiga personliga vänner; de blandades ihop till en kollektiv bild av den nybildade arbetarrörelsens helt ryska ledarskap. Det känns underligt att nu se hur olika vägar dessa ”tre vänner” skulle komma att följa!

Nästa bok som nådde oss var *Kapitalismens utveckling i Ryssland*⁹. Även om jag personligen inte var så intresserad av de rent ekonomiska frågorna – jag betraktade redan kapitalismens utveckling i Ryssland, med dess särdrag, som något obestridligt – blev jag ändå imponerad av den solida statistiska ekonomiska grunden i boken och den skickliga argumentationen. Jag trodde då att denna bok skulle bli dödsstöten (vilket skulle bli fallet) för den populistiska (*narodnik*)¹⁰ ideologins alla felaktiga uppfattningar.

Jag befann mig i exil när nyheten om den andra kongressen¹¹ nådde oss. Det var vid den tidpunkt då *Iskra*¹² hade börjat publiceras och redan höll på att befästa sin position. Jag hade utan att tveka anslutit mig till *Iskras* supporterskara, men kände inte till så mycket om tidningens innehåll eftersom den, även om vi fick alla nummer, nådde oss väldigt oregelbundet. Vi hade ändå intrycket att den oskiljaktiga trion – Lenin, Martov och Potresov – helt hade sammansmält med *exiltrion* Plechanov¹³, Axelrod och Zaslutij¹⁴. Under alla förhållanden kom nyheten om splittringen vid andra kongressen som en blixtnär från klar himmel. Vi visste att andra kongressen skulle avslöja de avslutande dragen i kampen mot ”Arbetarsaken”¹⁵, men att schismen skulle ta en vändning som skulle placera Martov och Lenin i motsatta läger, och att Plechanov skulle ”spjälkas av” halvvägs mellan de två – inget av detta så mycket som nuddade våra tankar.

Första paragrafen i partistadgan¹⁶ – var detta verkligen något som rättfärdigade en splittring? En hänskjutning av frågor till redaktionskommittén – vad är det med dessa människor i exil, har de blivit tokiga? Vi stördes mer än någonting annat av denna splittring och försökte, på grundval av den knapphändiga information som nådde oss, att reda ut vad som pågick. Det cirkulerade många rykten om att Lenin var en bråkmakare och splittrare, att han till varje pris ville sätta sig själv som partiets enväldige ledare, att Martov och Axelrod faktiskt hade vägrat svära honom trohet som partidiktator. Men denna tolkning motsades på det stora hela av Plechanovs ställningstagande, hans ursprungliga inställning var som bekant en nära och vänskaplig allians med Lenin. Det dröjde inte länge innan Plechanov deserterade till den mensjevnikiska sidan, men alla vi i exil (och inte bara de som befann sig i Vologda¹⁷, misstänker jag) uppfattade detta i hög grad som en skam för Georgij Valentinovitj. Vi marxister hade inget att vinna på sådana snabba positionsförändringar.

I korthet famlade vi ganska mycket i mörker. Jag ska tillägga att de kamrater i Ryssland som stödde Lenin också var ganska vaga om det som pågick. Om man ska nämna personer, var det utan tvivel A. A. Bogdanov¹⁸ som gav honom det mest helhjärtade stödet. Det var i detta läge som jag tror Bogdanovs tillgivenhet till Lenin var avgörande. Om han inte hade ställt sig på Lenins sida hade allt troligen gått betydligt långsammare fram.

Men varför anslöt sig Bogdanov till Lenin? Han såg den diskussion som brutit ut vid kongressen som i huvudsak en fråga om disciplin: så snart en majoritet (om än med endast en rösts övervikt) hade röstat för Lenins förslag skulle minoriteten ha samtyckt; i andra hand såg han den som en sammandrabbning mellan partiets ryska sektion och *emigranterna*. Trots att Lenin inte hade ett enda stort namn på sin sida, hade han, nästan enhälligt, alla delegater som kommit från Ryssland, medan så snart Plechanov korsat golvet alla stora *emigrant*-namn hade samlats i det mensjevikiska lägret.

Bogdanov mindes scenen, om än inte helt korrekt, på följande sätt: Partiets emigrerade aristokrater hade vägrat inse att vi nu var ett verkligt parti och att vad som framför allt räknades var den kollektiva viljan hos dem som utförde det praktiska arbetet i Ryssland. Det råder inget tvivel om att denna linje, som bland annat gav upphov till parollen: ”Ett enda particentrum – och i Ryssland”, hade en smickrande och uppmuntrande effekt på många partikommittéer i Ryssland, vilka vid denna tid var utspridda i ett relativt vittomfattande nätverk över hela landet.

Det stod snart klart vilken sorts människor som drogs till respektive fraktion: Mensjevikerna drog till sig majoriteten av de marxistiska intellektuella i huvudstäderna och hade också stor framgång bland de utbildade yrkesarbetarna. De viktigaste anhängarna till bolsjevikerna var faktiskt kommittémedlemmarna, d.v.s. partiarbetarna ute i provinserna, de professionella revolutionärerna. Dessa var till stora delar intellektuella av ett helt annat slag, inte akademiska marxistiska lärare och studenter utan människor som var oåterkalleligt hängivna sin uppgift – revolutionen. Det var huvudsakligen dessa grupper som Lenin betydde så mycket för och som han kallade ”den revolutionära bakteriehärden”. Det var också dessa som samordnades av Bogdanov, med aktivt stöd från den unge Kamenev¹⁹ och andra, till den berömda Organisationsbyrån för Majoritetskommittéerna och som skulle förse Lenin med fotfolk.

Bogdanov hade då fullgjort sin tid i exil och tillbringade en del tid utomlands. Jag var absolut övertygad om att han måste ha gjort ett förhållandevis korrekt ställningstagande och därför intog jag, delvis beroende på mitt förtroende för honom, en probolsjevikisk ståndpunkt.

Under hela tiden i exil kunde jag träffa kamrat Krzjizjanovskij²⁰ i Kiev; han spelade vid denna tid en ganska betydande roll och var nära vän till kamrat Lenin, även om han vacklade mellan en strikt leninistisk hållning och att förespråka försoning. Det var han som gav mig en mer ingående beskrivning av Lenin. Han beskrev honom med entusiasm och uppehöll sig vid hans utomordentliga intellekt och omänskliga energi; han beskrev honom som extremt vänlig och en fantastisk vän, men han betonade också att Lenin framför allt var en politisk varelse, och att om han bröt med någon politiskt skulle han omedelbart också bryta de personliga banden. Lenin var, med Krzjizjanovskijs ord, obarmhärtig och gjorde inga avvikelser i kampen. Just när jag börjat bygga upp en ganska romantisk bild av personen lade Krzjizjanovskij till: ”Och utseendemässigt påminner han om en stadig bonde från Jaroslavl, en listig liten *muzjik*, särskilt när han har skägg.”

Jag hade nätt och jämnt återvänt till Kiev från exilen när jag fick en direkt order från Majoritetskommittéernas byrå att omedelbart bege mig utomlands och ansluta mig till redaktionsstaben för det centrala partiorganet²¹. Jag gjorde så. Jag tillbringade åtskilliga månader i Paris, delvis för att jag ville studera orsakerna till partisplittringen närmare. Väl i Paris hamnade jag emellertid genast i ledningen för den mycket lilla lokala bolsjevikgruppen och blev snart inblandad i strider med mensjevikerna. Lenin skrev några korta brev till mig och bad att jag skyndsamt skulle bege mig till Genève. Till sist blev det han som kom till Paris.

Hans uppdykande var en aning oväntat för mig. Han gjorde inget vidare gott intryck på mig från början. Hans uppträdande framstod som färglöst och han sade ingenting klart och tydligt,

förutom att han krävde att jag omedelbart skulle bege mig till Genève. Jag gick med på att resa.

Samtidigt bestämde sig Lenin för att hålla en gedigen föreläsning i Paris om den ryska revolutionens framtidsutsikter och den ryska bondeklassens öde. Det var då jag först hörde honom som talare. Lenin var förvandlad. Jag blev djupt imponerad av den koncentrerade energin i hans tal, av hans genomträngande ögon som blev nästan svarta när de borrhade sig igenom publiken, av hans monotona rörelser som man inte kunde släppa med blicken, av hans flytande språk som var så suggestivt och präglad av viljekraft. Jag insåg att denne man var destinerad att göra ett mäktigt och outplånligt avtryck som folkledare. Och jag var redan bekant med vidden av Lenins styrka som publicist – hans opolerade men extremt tydliga stil, hans förmåga att framställa vilken tankegång som helst, hur komplicerad den än var, på ett förvånansvärt enkelt sätt och att modifiera den på ett sådant sätt att den inpräglades i varje sinne, hur trögtänkt och ovant vid politiskt tänkande det än må vara.

Först senare, långt senare, insåg jag att Lenins främsta gåva ändå inte var som folkledare eller publicist, inte ens som tänkare. Redan under denna första tid var det uppenbart för mig att hans dominerande karaktärsdrag, det drag som utgjorde halva hans personlighet, var hans vilja: en extremt fast, kraftfull vilja som han kunde koncentrera till den allra mest närliggande uppgiften, men som ändå aldrig förrrade sig bortom den radie som utstakats av hans mäktiga intellekt och som gav varje enskilt problem dess plats som en länk i en väldig, världsomspännande kedja.

Jag tror det var dagen efter föreläsningen som vi av någon anledning inkallade skulptören Aronson²², som jag hade ganska vänskapliga band med då. När han fick syn på Lenins huvud blev Aronson hänförd och bad Lenin att åtminstone få göra en medaljong av hans huvud. Han påpekade för mig den förbluffande likheten mellan Lenin och Sokrates. Jag kan tillägga, inom parentes, att Lenin var betydligt mer lik Verlaine än Sokrates. En gravyr av Carrieres porträtt av Verlaine²³ hade nyligen publicerats och en berömd byst av Verlaine var utställd vid denna tid, och skulle senare köpas in av museet i Genève. Folk hade faktiskt påpekat Verlaines osedvanliga likhet med Sokrates, den främsta likheten fanns i den magnifika huvudformen. Vladimir Iljitjs skallform är verkligen anslående. Om man studerar honom en stund framträder så småningom, istället för en stor, platt flintskalle, den fysiska kraften, konturerna av hans kolossala välvda panna, och en känsla som jag endast kan beskriva som ett fysiskt ljusflöde från dess yta.

Skulptören noterade naturligtvis detta ögonblickligen.

Det fanns dessutom ett annat drag som han hade mer gemensamt med Verlaine än med Sokrates, hans djupa genomborrhande ögon. Men medan poetens ögon var dystra och ganska glanslösa (att döma av Carrieres porträtt), var Lenins hånande, fulla av ironi, glittrande av intelligens och ett slags retfull munterhet. Endast när han talar blir de mörka och tydligt hypnotiserande. Lenin har mycket små ögon, men de är så uttrycksfulla, så inspirerande, att jag senare ofta kom på mig själv med att beundra deras spontana livlighet.

Sokrates ögon, att döma av hans byst, var betydligt mera utstående.

I huvudets nedre del återfinns ännu en anmärkningsvärd likhet, särskilt när Lenins skägg är mer eller mindre fullt utvuxet. På Sokrates, Verlaine och Lenin växer skägget på ett likartat sätt, sticker ut lite åt alla håll och ser ovårdad ut. Hos alla tre är ansiktets nedre del ganska formlöst, som om det slängts ihop i efterhand. En stor näsa och tjocka läppar ger Lenins utseende ett drag av tartar, vilket naturligtvis inte är så konstigt i Ryssland. Men exakt samma eller nästan samma näsa och läppar kan man finna hos Sokrates, ett faktum som är särskilt anmärkningsvärt i Grekland där sådana drag vanligtvis endast brukade tillskrivas satyrer. Det

är samma sak med Verlaine. En av Verlaines närmaste vänner gav honom smeknamnet ”Kalmucken”. På bysterna av den store filosofen bär Sokrates ansiktsuttryck spår av djupt tänkande. Men jag tror att om det finns ett korn av sanning i Xenophons och Platons beskrivningar av honom så måste Sokrates ha varit en man med kvickhet och ironi i sina ansiktsdrag och jag antar att likheterna med Lenins måste ha varit ännu större än bysten visar. I de båda berömda porträtten av Verlaine dominerar på samma sätt det melankoliska uttrycket, den antydningen av dekadens, som tydligt dominerade hans poesi; men alla vet att Verlaine, särskilt i början av sina dryckesperioder, var en man med glatt och ironiskt humör, och jag är säker på att även i detta fall likheterna var minst sagt uppenbara.

Vad kan vi lära av denna sällsamma parallell mellan en grekisk filosof, en stor fransk poet och en stor rysk revolutionär? Svaret är naturligtvis – ingenting. Om det betyder något överhuvudtaget, så visar det att liknande drag faktiskt kan återfinnas hos män som kanske är jämbördiga som genier, men med totalt olika läggning; förutom detta gav det mig tillfälle att beskriva Lenins sätt att te sig i mer eller mindre grafisk form.

När jag hade lärt känna Lenin bättre uppskattade jag en sida av honom som inte är så tydlig från början – hans förvånande vitalitet. Livet bubblar och sprakar inom honom. Idag, när jag skriver dessa rader, är Lenin redan femtio, ändå är han fortfarande en ung man, hela hans framtoning är ungdomlig. Han skrattar så smittsamt, charmigt och med barnslig lätthet, det är lätt att roa honom, hur benägen är han inte att skratta, detta uttryck för människans seger över svårigheter! Under de värsta ögonblick, som han och jag upplevde tillsammans, var Lenin opåverkat lugn och lika beredd som alltid att brista ut i ett glatt skratt.

Det fanns till och med något ovanligt sympatiskt över hans vrede. Trots det faktum att hans missnöje på senare tid kunde krossa dussintals, kanske till och med hundratals människor, hade han alltid kontroll över sin ilska och den uttrycktes på ett nästintill skämtsamt sätt: Det var som ett åskväder ”som verkade leka och spela ett spel, som mullrade på en klarblå himmel”. Jag har ofta lagt märke till att det vid sidan av det yttre sjudandet, de arga orden, utbrotten av giftig ironi, fanns ett småskratt i hans ögon och en förmåga att omedelbart avbryta den aggressiva stämning som han uppenbarligen hade piskat upp för att det passade hans syften. Invärtes förblir han inte bara lugn utan också vänlig. Även i sitt privatliv älskar Lenin den sorts nöjen som är oväntade, direkta, enkla och grova. Hans favoriter är barn och katter, ibland kan han leka med dem flera timmar i sträck. Lenin för också med sig samma sunda, livsbejakande inställning till sitt arbete. Av egen erfarenhet kan jag inte påstå att Lenin arbetar hårt; jag har faktiskt aldrig sett honom fördjupad i en bok eller böjd över sitt skrivbord. Han skriver sina artiklar utan minsta ansträngning och med ett enda utkast utan fel eller omredigeringar. Han kan göra detta när som helst under dagen, vanligen på morgonen efter att han stigit upp, men han kan göra det lika bra på kvällen efter att ha återvänt från en ansträngande dag, eller när som helst. På senare tid har hans läsande, möjligen med undantag för en kort period då reaktionen härskade och han var utomlands, varit fragmentariskt snarare än omfattande. Men ur varje bok, ur varje enskild sida som han läser, drar Lenin ut något nytt och magasinerar någon viktig idé som han senare kommer att använda som vapen. Han är inte särskilt intresserad av idéer som är besläktade med hans egna, utan snarare av sådant som står i konflikt med dem. Den ivriga polemikern finns alltid närvarande i honom.

Men om det ligger något löjeväckande i att kalla Lenin flitig, så är han å andra sidan kapabel till enorma prestationer när det krävs. Jag är nästan beredd att säga att han är närmast outtröttlig; om detta inte är helt sant är det på grund av att jag vet att det omänskliga arbete

som han den senaste tiden tvingats utföra har fått hans krafter att avta en smula mot slutet av veckan och tvingat honom att vila.*

Men så är Lenin också en av de personer som vet hur man kopplar av. Han tar en vilopaus som man tar ett bad, och när han gör det slutar han tänka på någonting alls; han hänger sig fullständigt åt sysslolöshet och när så är möjligt åt sitt favoritnöje och åt att skratta. På detta sätt kommer alltid Lenin ur även den kortaste vilopaus med nya friska krafter och redo för strid igen.

Det är denna källa av sjudande och på något sätt naturliga vitalitet som, tillsammans med hans intellektuella bredd och hans intensiva viljestyrka, utgör det som fascinerar med Lenin. Denna fascination är kolossal: Folk som kommer nära honom blir inte bara hängivna honom som politisk ledare utan blir också på något underligt sätt förälskade i honom. Detta innefattar människor av de mest olika slag, från sådana enormt känsliga och begåvade män som Gorkij till enkla bönder från den avlägsna landsbygden, från en första klassens politisk hjärna som Zinovjev till någon soldat eller matros, som för bara några dagar sedan tillhörde det judehetsande gänget ”svarta hundradena”²⁴ men som nu är beredd att riskera sitt tilltufsade huvud för ”världsrevolutionens ledare – Iljitj”. Denna familjära namnform – Iljitj – har blivit så utbredd att den även används av personer som aldrig träffat Lenin.

När Lenin låg sårad – vi fruktade att det var dödligt – var det ingen som uttryckte våra känslor för honom bättre än Trotskij. Mitt under världshändelsernas skrämmande tumult var det Trotskij, den andre ledaren för den ryska revolutionen, en man som på intet sätt var sentimentalt lagd, som sade: ”När man inser att Lenin skulle kunna dö framstår alla våra liv som värdelösa och man förlorar viljan att leva.”

För att återgå till mina minnen av Lenin från tiden före den stora revolutionen: I Genève arbetade Lenin och jag tillsammans i redaktionen för tidskriften *Framåt*, och senare för *Proletären*. Lenin var bra att samarbeta med som redaktör. Han skrev mycket och han skrev med lätthet, som jag redan nämnt, och hade en mycket medveten hållning gentemot sina kollegers arbete: han korrigerade dem ofta, gav råd och gladdes över varje begåvad och övertygande artikel.

Under den första tiden av vår vistelse i Genève, fram till januari 1905, gick den mesta tiden åt till interna partigräl. Jag förvånades över att Lenin var så totalt likgiltig inför alla polemiska skärmytslingar. Han brydde sig väldigt lite om kampen för att erövra ledningen i emigrantmiljön, vilken i huvudsak stödde mensjevikerna. Han uteblev från ett antal viktiga diskussionsmöten och försökte inte heller få mig att gå på dem. Han föredrog att jag ägnade min tid till att skriva längre artiklar och essäer.

I hans attityd till motståndarna kunde man inte märka någon bitterhet, men inte desto mindre var han en grym politisk motståndare som utnyttjade varje misstag och överdrev varje antydan till opportunism – i vilket han förresten hade alldeles rätt, ty senare skulle mensjevikerna själva blåsa upp sina första opportunistiska gnistor till en eld av ansenlig storlek. Han höll aldrig på med intriger, även om han i den politiska striden utnyttjade alla vapen utom de smutsiga. Jag måste påpeka att mensjevikerna betedde sig på exakt samma sätt. Hur man än ser på saken var förhållandet mellan de två fraktionerna ganska dåligt, och det var inte många av dem som vid denna tid var politiska opponenter som förmådde upprätthålla personliga relationer. För oss hade mensjevikerna blivit fiender. I synnerhet var det Dan²⁵ som förgiftade

* Vid förnyad läsning av dessa rader nu i mars 1923, när Lenin är allvarligt sjuk, måste jag tillstå att varken vi eller han själv tog tillräckligt väl hand om honom. Icke desto mindre är jag övertygad om att Vladimir Iljitjs herkuliska kondition kommer att övervinna hans sjukdom och att han inom relativt kort tid kommer att återta ledarskapet för Ryska kommunistpartiet och Ryssland.

deras attityd till oss. Lenin hade alltid tyckt illa om Dan, medan han däremot alltid gillat Martov, vilket han ännu gör,* men han har alltid uppfattat honom som politiskt ryggradslös och benägen att förlora huvudmålen ur sikte i sitt detaljerade politiska teoretiserande.

Under den fortsatta revolutionära händelseutvecklingen förändrades saker och ting avsevärt. För det första började vi få något slags moraliskt överläge gentemot mensjevikererna.

Det var då mensjevikererna bet sig fast vid parollen: pressa borgarklassen framåt och kämpa för en konstitution eller i bästa fall en demokratisk republik. Vår framtoning som revolutionens tekniker, som mensjevikererna påstod, tilltalade en anseelig del av emigrantopinionen, särskilt yngre människor. Vi började känna fast mark under våra fötter. Lenin var under denna tid fantastisk. Med yttersta entusiasm utvecklade han bilden av en framtida obarmhärtig revolutionär kamp, och gav sig med entusiasm av mot Ryssland.²⁶

Vid denna tidpunkt reste jag till Italien, till följd av dålig hälsa och trötthet, och höll endast kontakt med Lenin via korrespondens kring praktisk politik och vår tidning.

Nästa gång jag träffade honom var i Petersburg. Jag måste säga att Lenins verksamhet under denna period – 1905 till 1906 – var jämförelsevis ineffektiv. Naturligtvis skrev han även då ett anseeligt antal briljanta artiklar och var fortfarande ledare för det mest aktiva av partierna – bolsjevikererna. Jag följde honom noga under denna period, eftersom jag då via initierade källor hade inlett ett närmare studium av Cromwells och Dantons liv. När jag försökte analysera psykologin hos revolutionära ledare, jämförde jag Lenin med dessa personer och jag funderade över om Lenin verkligen var en sådan äkta revolutionär ledare som han verkade. Jag började känna att livet som emigrant i viss mån hade förminskat Lenins storhet, och att den inre partistriden med mensjevikererna för honom hade överskuggat den mycket större kampen mot monarkin och att han var mer av en journalist än en verklig ledare.

Det var beska nyheter att höra att diskussionerna med mensjevikererna, om att definiera de exakta gränserna mellan de två fraktionerna, fortfarande pågick medan Moskva låg i spillror efter en misslyckad väpnad resning. Av rädsla för att gripas gjorde Lenin dessutom endast sällsynta framträdanden som talare. Så långt jag minns talade han bara vid ett tillfälle, under pseudonymen Karpov. Han blev igenkänd och fick rungande ovationer. Han arbetade huvudsakligen i bakgrunden, nästan uteslutande med sin penna och genom att delta i en mängd möten i lokala partiavdelningar. Jag kände, sammanfattningsvis, att Lenin hellre fortsatte kampen på den gamla emigrantskalan än att utvidga arbetet till de mer storslagna proportioner som revolutionen då hade antagit. Jag betraktade honom fortfarande som den ledande politiska personligheten i Ryssland och jag började frukta att revolutionen saknade en verkligt genial ledare.

Att nämna Nosar-Chrustaljov²⁷ är naturligtvis löjligt. Vi insåg alla att denne ”ledare” som så plötsligt hade trätt fram inte hade någon framtid. Betydligt mer buller och bång omgav Trotskij. Vid den tiden betraktade vi alla Trotskij som en mycket kompetent om än något teatralisk folkledare men inte som en första rangens politiker. Dan och Martov gjorde väldiga ansträngningar för att fortsätta striden inom Petersburgs arbetarklass och som alltid riktade de vapnen mot oss, bolsjevikererna.

Jag menar nu att 1905-06 års revolution tog oss en aning på sängen och att vi saknade verklig politisk skicklighet. Det var genom vårt senare arbete i Duman och i emigrantmiljön som vi förvandlades till praktiska politiker. Det var när vi sysslade med den nationella politikens verkliga problem som vi blev övertygade om att vi skulle komma tillbaka förr eller senare –

* Samma dag som jag läste det slutliga korrekturet m denna ”profil” kom nyheten om Martovs död,

det var detta som fick oss att växa invärtes och som helt och hållet förändrade vår sätt att hantera frågan om revolutionen när historien kallade oss igen. Detta gäller särskilt Lenin själv.

Jag träffade aldrig Lenin medan han var i Finland²⁸, då han gömde sig för reaktionens styrkor. Nästa gång jag träffade honom var utomlands, vid Stuttgart-kongressen²⁹. Här var vi särskilt nära varandra, även bortsett från det faktum att vi hela tiden deltog i överläggningar med varandra eftersom partiet hade anförtrott mig en av kongressens viktigaste uppgifter. Vi förde ett antal djupare politiska diskussioner mer eller mindre på privat basis, där vi värderade förutsättningarna för den stora samhällsrevolutionen. I denna fråga var Lenin på det hela taget mer optimistisk än jag. Jag ansåg att händelserna skulle utvecklas ganska långsamt, att vi uppenbarligen måste vänta tills kapitalismen hade rotat sig i de asiatiska länderna, att kapitalismen fortfarande hade åtskilliga vapen kvar och att vi kanske inte skulle få uppleva en verklig revolution förrän vi blivit gamla. Denna framtidssyn fick Lenin att bli mäkta upprörd. När jag försökte ge belägg för min uppfattning kunde jag se en verklig skugga av sorg i hans kraftfulla, intelligenta anletsdrag, och jag insåg hur passionerat denne man önskade att under sin livstid inte bara uppleva revolutionen utan också att engagera sig för att skapa den. Men även om han vägrade att hålla med mig, var han uppenbarligen redo att göra ett realistiskt konstaterande om att det skulle komma att bli en mödosam uppgift och att man måste handla därefter.

Det visade sig att det var Lenin som hade den största politiska insikten, vilket inte är förvånande. Han har förmågan att lyfta opportunismen till en genial nivå, med vilket jag menar det slags opportunism som upphör vid exakt rätt tidpunkt, och att han alltid förstår hur den ska utnyttjas för revolutionens olika mål. Under sitt betungande arbete under den ryska revolutionen gav Lenin några anmärkningsvärda exempel på denna enastående timing, och han förklarade detta i detalj i sitt sista tal vid den Tredje Internationalens fjärde kongress³⁰, ett tal vars innehåll var högst intressant och där han beskrev vad man skulle kunna kalla det taktiska återtagets filosofi. Både Danton och Cromwell hade denna förmåga.

Jag kan i förbigående lägga till att Lenin alltid var mycket blyg och gärna höll sig i skuggan vid internationella kongresser, kanske för att han saknade tillit till sina språkkunskaper – trots att han talar bra tyska och inte har så dåligt grepp om franska och engelska heller. Trots detta brukade han begränsa sina offentliga uttalanden vid kongresser till några få meningar. Detta har förändrats allt eftersom Lenin börjat känna sig, först med tveksamhet sedan otvetydigt, som världsrevolutionens ledare. Redan under Zimmerwald och Kienthal³¹, där jag inte deltog, verkar det som om Lenin, och även Zinovjev, höll ett stort antal tal på främmande språk. Vid Tredje Internationalen höll han ofta långa tal som han vägrade att få tolkade. Istället höll han dem själv först på tyska och sedan på franska. Han talade alltid helt flytande och uttryckte sina tankar klart och precist. Jag blev därför mycket rörd av ett litet dokument som jag nyligen såg bland utställningsföremålen på "Röda Moskva-museet". Det var ett frågeformulär som Vladimir Iljitj själv hade fyllt i. Bredvid frågan "Kan ni tala något främmande språk flytande?" hade Iljitj skrivit ett bestämt "Nej." En bagatell, men något som ändå tydligt illustrerar hans ovanliga blygsamhet. Den kommer att uppskattas av alla som bevittnat de enorma ovationer som tyskar, fransmän och andra västeuropéer givit Lenin efter att han hållit tal på främmande språk.

Jag är mycket glad att jag aldrig personligen blev inblandad i något större politiskt gräl med Lenin. Jag tänker på den episod då Bogdanov, jag själv och andra intog en vänsteristisk ståndpunkt och bildade gruppen "Framåt", och felaktigt gick emot Lenin när han stödde att partiet skulle utnyttja möjligheterna till legal politisk aktivitet under Stolypins reaktionära styre.

Under den tid vi var oense träffade jag aldrig Lenin. Jag var mycket störd av Lenins politiska skoningslöshet när den riktade sig mot oss. Nu anser jag att mycket av skiljaktigheterna mellan bolsjevikerna och ”Framåt”-gruppen³² helt enkelt var en produkt av missförstånd och bråk inom emigrantmiljön, naturligtvis bortsett från våra mycket djupa skiljelinjer i filosofiska frågor. Det fanns när allt kommer omkring ingen grund för någon politisk splittring mellan oss eftersom vi bara representerade olika nyanser av en och samma politiska ståndpunkt. Bogdanov var vid denna tid så upprörd att han förutspådde att Lenin oundvikligen skulle lämna den revolutionära rörelsen och försökte till och med övertyga kamrat E.K. Malinovskaja³³ och mig själv om att Lenin till sist skulle sluta som ”Oktobrist”.³⁴

Ja, Lenin blev förvisso Oktobrist – men det var ju en helt annan sorts Oktobrist!

Jag skulle vilja lägga till följande till dessa korta anmärkningar: Jag har ofta samarbetat med Lenin om resolutionsutkast av olika slag. Detta gjordes i allmänhet kollektivt – Lenin föredrog kollektivt arbete vid sådana tillfällen. Nyligen ombads jag att göra ett liknande arbete, ett utkast till resolutionen i bondefrågan till den åttonde kongressen³⁵.

Lenin själv är alltid mycket rådig vid sådana här tillfällen; han finner snabbt de lämpliga orden och fraserna, väger dem utifrån varje synvinkel, och förkastar dem ibland. Han är alltid mycket glad för hjälp från alla håll. När någon lyckas finna exakt rätt fras – ”Precis så, precis så, bra sagt, diktera detta”, skulle Lenin säga i sådana fall. Om han ansåg några ord tveksamma, skulle han stirra rätt upp i luften, fundera och säga: ”Jag tycker det skulle låta bättre så här.” Ibland, när han med ett skratt accepterat någon kritisk invändning, kan han ändra en ordalydelse som han just med full övertygelse lagt fram.

Under Lenins ledning fortskrider alltid detta slags arbete extremt snabbt och på något sätt glädjefullt. Inte bara hans eget tänkande fungerar på toppen av sin förmåga; han stimulerar i allra högsta grad de andra också.

Jag har just nu ingenting mer att tillägga till dessa minnen, som i stora drag klargör mina intryck av Vladimir Iljitj under perioden före 1917 års revolution. Naturligtvis har jag många intryck av och synpunkter på hans fullkomligt geniala sätt att leda den ryska och världsrevolutionen, vilket var vår ledares bidrag till historien.

Jag har inte givit upp tanken på att skriva ett mer uttömmande porträtt av Vladimir Iljitj mot bakgrund av dessa erfarenheter. Det finns naturligtvis en hel serie nya erfarenheter från de senaste sex årens samarbete som har berikat min uppfattning om honom, men det ska sägas att ingenting av detta motsäger det jag hittills sagt utan innehåller ytterligare belegg för hans personlighet. Men tiden är ännu inte mogen för att teckna ett så brett och omfattande porträtt.

De kamrater som eventuellt vill återpublicera dessa sidor ur den första volymen av *Den Stora Revolutionen* (till vilka jag endast gjort smärre redaktionella förbättringar) tror jag kommer att hålla med om att även mitt arbete har en liten plats i historieskrivningen om Ryssland och den moderna världen, något som i vårt land alltid med rätta varit av stort intresse inom de vidaste kretsar.

Översättning: *Göran Dahlman*

Noter

¹ *Axelrod*: Pavel Borisovitj Axelrod (1850 - 1928). Pseudonym för Pinchas Borutj Axelrod. Tidig marxistisk teoretiker. En av grundarna av gruppen ”Arbetets befrielse” 1883. Blev mensjevik efter partisplittringen 1903.

² *En bok*: syftar på Lenins arbete *Folklighetsrörelsens ekonomiska innehåll och kritiken av den i hr Struves bok*, som publicerades i en samling marxistiska artiklar, St Petersburg 1895.

³ *”Tulin”*: ”K. Tulin” var Lenins första pseudonym, som han använde mellan 1895 och 1900.

⁴ *Struve*: Pjotr Bergardovitj Struve (1870-1944). En av de tidigaste ryska marxistiska teoretikerna. Trots att han gjorde utkastet till det ryska socialdemokratiska partiets första manifest 1898, bytte Struve politisk linje 1902 och gick med i det liberala Kadetpartiet. Under inbördeskriget var han utrikesminister i Wrangels "vita" regering på Krim. Dog i Paris.

⁵ *Tugan-Baranovskij*: Michail Ivanovitj Tugan-Baranovskij (1865-1919). Professor i ekonomi vid St Petersburgs universitet. "Legal" marxist. Under 1918 finansminister i Hetman Skoropadskijs kortlivade ukrainska regering.

⁶ *Krasnojarsk*: Sibiriens tredje största stad vid floden Jenisejs övre lopp i södra centrala Sibirien. 1897 tillbringade Lenin sina första tre månader i exil i Krasnojarsk.

⁷ *Martov*: Julij Osipovitj Zederbaum, alias Martov (1873-1923). Se nedan.

⁸ *Potresov*: Aleksandr Nikolajevitj Potresov (1869-1934). Tidig rysk socialist, samarbetade med Lenin under partitidningen *Iskras* tidiga dagar. Blev mensjevnik på högerflygeln efter 1905 års revolution, men bröt med mensjevikerna efter 1917 som han betraktade som inte tillräckligt kraftfulla i sin opposition mot bolsjevikerna. Emigrerade 1927.

⁹ *Kapitalismens utveckling i Ryssland*. Utgiven i St Petersburg 1899.

¹⁰ *Narodnik*: Namn på den icke-marxistiska socialistiska landsbygdsvrörelsen under senare halvan av 1800-talet. Grundade sina teorier på reformering av det ryska jordbrukets system med kommunala arrenden. Använde terrorism som politiskt vapen.

¹¹ *Andra kongressen*: Ryska Socialdemokratiska Arbetarpartiets andra kongress, som hölls i Bryssel och London 1903, då splittringen inträffade mellan bolsjeviker och mensjeviker.

¹² *Iskra*: (Gnistan) – partiorgan för de ryska socialdemokraterna, där Lenin satt i redaktionsledningen från december 1900 till oktober 1903.

¹³ *Plechanov*: Georgij Valentinovitj Plechanov (1857-1918). Se nedan.

¹⁴ *Zasulitj*: Vera Ivanovna Zasulitj (1851-1919). Inledde sin politiska karriär som narodnik. Hon försökte, sjutton år gammal (1878), mörda Trepov, militär guvernör i St Petersburg. Ställdes inför rätta men frikändes och tilläts fly utomlands. Blev marxist i början av 1880-talet och var en av de första medlemmarna i Ryska Socialdemokratiska partiet.

¹⁵ "Arbetarsaken": (Rabotjeje Delo på ryska). Den första socialdemokratiska nyhetstidningen i Ryssland. Från 1898 till 1903, representerade den officiella gruppen av partiemigranter. "Kampen" som hänvisas till stod mellan *Rabotjeje Delo* och *Iskra* som erkänt officiellt partiorgan.

¹⁶ *Första paragrafen i partistadgarna*: Ordalydelsen i denna paragraf, som definierade partimedlemskap, var en av de skarpaste skiljelinjerna mellan Lenin och Martov vid splittringen av det ryska socialdemokratiska partiet i bolsjevik- och mensjevikfraktionerna.

¹⁷ *Exil i Vologda*: Syftar på Lunatjarskij själv, som befann sig i exil i Vologda mellan 1900 och 1902. Vologda, en stad i norra europeiska Ryssland, ligger ungefär mittemellan Moskva och Archangelsk.

¹⁸ *A. A. Bogdanov*: Alexandr Alexandrovitj Malinovskij alias Bogdanov (1873-1928). Filosof, sociolog, ekonom och kirurg. Gick med i det socialdemokratiska partiet på 1890-talet, blev bolsjevik vid partisplittringen 1903. Blev ledare för den bolsjevikiska vänsterflygelgruppen "Framåt" (se nedan). Tjänstgjorde under första världskriget som arméläkare. Efter 1917 var han, trots att han befann sig utanför bolsjevikpartiet, inflytelserik som något slags oliktankande kommunist-ideolog och som teoretiker för den "proletära kulturrörelsen" (se nedan). Efter 1923 ägnade han sig åt medicin; dog under ett experiment med sig själv.

¹⁹ *Kamenev*: Lev Borisovitj Rosenfeld, alias Kamenev (1883-1936). Gick med i Socialdemokratiska Partiet 1901, bolsjevik 1903. Nära bundsförvant till Lenin. Arresterad och förvisad till Sibirien i november 1914, frisläppt februari 1917. Ordförande för sovjeternas centrala verkställande utskott. Stödde Trotskij i oppositionen mot Stalin. 1926-27 sovjetisk ambassadör i Italien. Dömd och avrättad i den första stora Moskvarättegången 1936.

²⁰ *Krzjizjanovskij*: Gleb Maximilianovitj Krzjizjanovskij (1872-?) blev marxist 1891. Tog ingenjörsexamen i St Petersburg 1894. Tidigt bolsjevik, 1895 arresterad och förvisad till Sibirien. Emigrerade till München 1901, samarbetade med *Iskra*. Vald till centralkommittén i Socialdemokratiska Partiet vid andra kongressen 1903. Organisatör av järnvägsstrejken vid 1905 års revolution. Medlem av Moskvasovjeten under 1917. Tog initiativ till planen för elektrifiering av Ryssland. Grundade och drev *Gosplan* (Den statliga planeringskommissionen) från 1921 till 1930. Vicepresident i den sovjetiska vetenskapsakademien.

²¹ *Det centrala partiorganet*: Under 1904, i Genève, medverkade Lunatjarskij redaktionellt i den bolsjevikiska tidningen *Framåt* [Vperjod]; efter den tredje partikongressen 1905 stängdes *Framåt* officiellt men återstartades omedelbart under namnet *Proletären* [Proletarij]. Att kalla den partiets centrala organ är en spetsfundighet; det var en bolsjevikisk fraktionstidning.

²² *Skulptören Aronson*: Naum Aronson. Född i Kieslavka, Ukraina. Rysk-judisk skulptör vars mest berömda arbete är Beethoven-monumentet i Bonn, tilldelad guldmedalj i Liège 1906. Hans Leninbyst var utställd i den sovjetiska paviljongen vid världsutställningen i Paris 1937.

²³ *Carrieres porträtt av Verlaine*: Eugene Carriere (1849-1906). Fransk målare och skulptör.

²⁴ *De svarta hundradenas gäng*: Namn som motståndarna gav de högerextremistiska halvfascistiska organisationerna vid 1900-talets början i Ryssland. Var de första att i stor omfattning använda "pogromen" som en form av organiserad antisemitisk terror.

²⁵ Fjodor Iljitj Gurvitj, alias *Dan* (1871-1947). Gift med Martovs syster. Gick med i socialdemokratiska partiet 1894. Blev mensjevnik 1903. Delade ledarskapet för mensjevnikfraktionen med Martov fram till efter Oktober 1917. Emigrerade senare och dog i New York.

²⁶ Gav sig av ... mot Ryssland: Lenin anlände till St Petersburg den 21 november 1905.

²⁷ Nosar-Chrustaljov: Georgij Stepanovitj Nosar Chrustaljov (1879-1919). Förste ordförande för St Petersburgs arbetarsovjet under 1905 års revolution. Blev mensjevnik 1907. Slutade med politiken och blev journalist inom högerpressen. Ledde den mycket kortvariga "Chrustaljov-republiken" i Ukraina under inbördeskriget. Skjuten av bolsjeviker.

²⁸ *Finland*: För att undkomma tsarens polis begav sig Lenin till Finland i januari 1907, där han tillbringade fyra månader i Kuokkala.

²⁹ *Stuttgarkongressen*: Kongress för Andra Socialistinternationalen som hölls 1907.

³⁰ *Tredje internationalens fjärde kongress*: Hölls 1922-23 i Moskva. Tredje Internationalen var den bolsjevik-dominerade Kommunistiska Internationalen, oftast benämnd Komintern, kallad så för att skilja den från den Andra "socialistiska" internationalen.

³¹ *Zimmerwald och Kienthal*: I september 1915 organiserade en grupp socialister, inklusive en del bolsjeviker och mensjeviker från det ryska partiet, en antikrigskonferens i Zimmerwald i Schweiz, i motsättning till sina socialistiska kamrater som hade stött sina respektive hemländers krigsansträngningar. Lenin deltog och intog en extrem "vänster"-antikrigsposition. En andra liknande konferens (kallad Zimmerwald två) hölls i april 1916 i Kienthal. Lenins extrema inställning fick starkt stöd och resulterade i ett manifest som krävde att den europeiska arbetarklassen skulle upphöra att strida mot varandra och vända sig mot sina kapitalistiska exploatörer.

³² *"Framåt"*-gruppen. Radikal underfraktion inom bolsjeviker, grundad av Bogdanov, Lunatjarskij och Gorkij år 1909. Ideologiskt färgad av Bogdanov. De var oense med Lenin vad gäller taktiken för deltagande i Duman. Gruppen förlorade snabbt politisk betydelse och Lunatjarskij återvände till den rena bolsjevismen 1917.

³³ E.K. Malinovskaja. Bogdanovs fru. Se ovan.

³⁴ Oktobrister: Ryskt politiskt högerliberalt parti, grundat 1905, lett av A.I. Gutjkoj och M.V. Rodzianko.

Namnet taget från det tsaristiska 17 oktober-manifestet 1905 som godkände en konstitution.

³⁵ *Åttonde kongressen*: Kongress för bolsjevikpartiet som hölls i mars 1919. Dess viktigaste resolution slog fast skiljandet mellan parti- och sovjetorganisationerna.

Leo Davidovitj Trotskij*

Trotskij trädde in i partiets liv något oväntat och med omedelbar briljans. Han började, började efter vad jag hört, sin socialdemokratiska aktivitet i skolan och han blev förvisad innan han hade fyllt arton år.

Han flydde från exilen och blev först uppmärksammas när han dök upp på 2:a partikongressen, den där splittringen uppstod. Trotskij överraskade folk utomlands med sin elegans och, för en ung man, ovanliga bildning och självsäkerhet. En anekdot, som förmodligen inte är sann men karakteristisk, berättades om honom. Enligt denna utropade Vera Ivanova Zasulitj, med sin vanliga uttrycksfullhet och i Plechanovs närvaro, när hon mötte Trotskij: ”Denne unge man är otvivelaktigt ett geni.” När Plechanov lämnade mötet sade han enligt historien till någon: ”Jag ska aldrig förlåta Trotskij detta.” Det är ett faktum att Plechanov inte gillade Trotskij, även om jag inte tror att det berodde på att den goda Zasulitj kallat honom ett geni, utan för att Trotskij hade angripit honom under 2:a kongressen med ovanlig frenesi och i föga smickrande termer. Plechanov betraktade sig själv vid den tiden som en person med absolut okränkbar majestät i socialdemokratiska kretsar – även motståndare utanför partiet närmade sig honom med mössan i hand – och oförsämdheterna från Trotskij gjorde honom självklart rasande. Dessa dagars Trotskij uppvisade otvivelaktigt en hel del ungdomlig klumpighet. Om sanningen ska fram så tog ingen honom helt på allvar på

* Så mycket glöd och polemik omger fortfarande namnet Leo Bronstein, alias Trotskij, att det är omöjligt att i en så här liten skiss göra mer än att försöka antyda Trotskijs ståndpunkter och betydelse i Ryssland vid den tid då Lunatjarskij skrev denna personskiss i slutet av 1918. Det var kanske just vid denna tid som Trotskijs osedvanliga karriär nådde sin höjdpunkt. Hans färdväg hade tills dess varit ett klassiskt exempel på vad som kan åstadkommas inom politiken genom en kombination av ambition, enastående intelligens och ren fräckhet. Även om han valde sida med mensjevikerna vid 1903 års partisplittring, var det omöjligt att sätta en fraktionsstämpel på Trotskij under en längre tid, och under käbblet inför händelserna 1917 fungerade han som en slags enmansgrupp mitt emellan mensjevikerna och bolsjevikerna.

Men, som Lunatjarskij säger, Trotskijs hjärta fanns aldrig i det ofruktbara grälet bland emigrantpolitikerna, vilket bara livades upp en smula av 1905 års revolutionära aktiviteter. Med sitt tvångsmässiga krav på uppmärksamhet ville Trotskij helst stå i scenens centrum och domptera en fullsatt sal, eller i stridens mitt där bråket var som hetast. Båda dessa tillfällen gavs honom 1917. Lenin hade inte mycket tid för Petrogradsoveten under detta revolutionära år; den lämnades åt Trotskij så att han där kunde demonstrera sin fantastiska förmåga att både stimulera och kontrollera den stora, politiskt oskolade och något instabila församlingen och ge den tillräcklig politisk trovärdighet för att, efter fiaskot med den endagsvariga Konstituerande församlingen, bli den organisation som styrde hela Ryssland. När det i oktober blev dags att agera, gjorde Trotskijs roll som ledare för den militära revolutionskommittén honom till den man som, under Lenins överinseende, fysiskt genomförde bolsjevikernas maktövertagande: under ett par dagar *var* Trotskij i realiteten den ryska revolutionen.

Som kontrast blev hans första insats som kommissarie för utrikes affärer, fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk, något av en katastrof. Då han slets mellan revolutionär internationalism och den kvalfulla utsikten av att förlora stora områden av ryskt territorium till Tyskland och Österrike, försökte Trotskij att undvika problemet med sin tes ”Varken krig eller fred”, i hopp om att tyskarna skulle stoppa sitt avancemang i Ryssland. Schackdraget misslyckades och tyskarna fortsatte framåt. Ställd inför Lenins hot om att han skulle avgå om fredsfördraget inte undertecknades, böjde sig Trotskij motvilligt och tyskarnas förnedrande villkor accepterades. Plågad av sitt misslyckande som diplomat, kastade sedan Trotskij, den marxistiske internationalisten, in sin enorma energi och verksamhetstörst i arbetet som militärchef i den nya ryska staten. Som krigskommissarie och skapare av Röda Armén ur ett demoraliserat slödder och en fientlig officerskår var Trotskij en strålande succé. Trotskij åkte outtröttlig från ena änden av sitt vida land till den andra i ett bepansrat tåg, organiserande, improviserande och uppmantrande. Som en av de största amatörgeneralerna av alla tider, slog Trotskij de professionella – de ”vita” ryska generalerna och de välbeväpnade allierade interventionsstyrkorna – i deras eget spel. Det var under inbördeskrigets höjdpunkt som Lunatjarskij skrev sin personskiss av Trotskij, när Trotskijs succé stod som klarast.

Och där är det vänligast att lämna mannen om vilken amerikanen John Reed i ett entusiastiskt utbrott kallade ”den störste juden sedan Kristus”, som dog i exil i Mexico 1940 från ett slag av en isyxa från Stalins utsände.

grund av hans ungdom, men alla erkände att han hade en ovanlig talang som talare och de anade också naturligtvis att detta inte var en kyckling utan en ung örn.

Jag mötte honom för första gången på ett jämförelsevis sent stadium, 1905, efter januarihändelserna¹. Han hade anlant till Genève, varifrån jag glömt, och han och jag skulle tala vid ett stort möte som sammankallats med anledning av denna katastrof. Trotskij var då ovanligt elegant och ståtlig, till skillnad från oss andra. Denna elegans och hans nonchalanta, nedlåtande sätt att tala till folk, oavsett vilka de var, gav mig en obehaglig chock. Jag betraktade denne unge dandy med extrem motvilja då han korsade sina ben och plitade ner några noter för det oförberedda tal han skulle hålla vid mötet. Men Trotskij talade verkligen mycket bra.

Han talade också vid ett internationellt möte, där jag för första gången talade på franska och han på tyska; vi upplevde båda två utländska språk som begränsande, men på något sätt överlevde vi eldprovet. Sedan kommer jag ihåg att vi blev nominerade – jag av bolsjevikerna och han av mensjevikerna – till en kommission som skulle behandla uppdelningen av de gemensamma fonderna och där utmärkte sig Trotskij med en barsk och arrogant ton.

Jag återsåg honom inte förrän vi återvänt till Ryssland efter den första revolutionen (1905), och jag såg inte heller mycket av honom under själva revolutionen. Han höll sig inte bara undan från oss utan också från mensjevikerna. Han bedrev sitt arbete huvudsakligen i de arbetardeputerades sovjet. Tillsammans med Parvus² organiserade han någon slags separat grupp som gav ut en mycket militant och mycket välredigerad liten och billig tidning.³

Jag kommer ihåg att någon i Lenins närvaro sade: ”Chrustaljovs stjärna dalar och nu är den starke mannen i sovjeten Trotskij.” Lenin mörknade för ett ögonblick men sade sedan: ”Nå, Trotskij har förtjänat det genom sitt briljanta och outtröttliga arbete.”

Trotskij var den av mensjevikerna som stod oss närmast, men jag minns inte att han någonsin deltog i de långa diskussionerna om återförening. När kongressen i Stockholm⁴ hölls hade han redan arresterats.

Hans popularitet bland Petersburgs proletariat var oerhört stor då han arresterades och steg alltmer som resultat av hans måleriska och heroiska uppförande i rätten. Jag måste säga att av alla socialdemokratiska ledare 1905-6 visade sig Trotskij, trots sin ungdom, tveklöst vara den bäst förberedde. Mindre än någon av de andra var han märkt av emigrantens speciella trångsynthet vilken, som jag nämnt, även behäftade Lenin. Trotskij förstod bättre än alla andra vad det innebar att leda en politisk strid på en bred, nationell skala. Han kom ur revolutionen med en enorm popularitet, medan varken Lenin eller Martov hade vunnit något alls. Plechanov hade förlorat en hel del på grund av sina kvasi-kadet-tendenser.⁵ Trotskij stod då i allra främsta ledet.

Under sin andra emigration bosatte sig Trotskij i Wien och därigenom blev mina möten med honom sällsynta.

Vid den internationella konferensen i Stuttgart uppträdde han anspråkslöst och uppmanade oss att göra detsamma med tanke på att vi hade slagits ur sadeln av reaktionen 1906 och därför inte var värda att kräva kongressens respekt.

Sedan drogs Trotskij till en konciliant linje och idén om partiets enande. Mer än någon annan ansträngde han sig på olika möten för denna sak och ägnade två tredjedelar av sin Wien-tidning *Pravdas* och sin grupps resurser till detta fullständigt hopplösa projekt.

De enda framgång han uppnådde kom vid det plenum där man körde ut ”likvidatorerna”⁶ ur partiet, nästan uteslöt ”Framåt”-gruppen och också för en tid lyckades sy ihop såret – dock med en extremt svag tråd – mellan leninisterna och martoviterna. Det var på detta central-

kommittémöte som, bland allt annat, Kamenev utsågs till Trotskij's beskyddare (Kamenev var också Trotskij's svåger), men en så djup klyfta utvecklades mellan dem att Kamenev mycket snart återvände till Paris. Jag måste här påtala att Trotskij var extremt dålig på att organisera, inte bara partiet utan även en liten grupp inom det. Han hade i verkligheten inget helhjärtat stöd alls; att han lyckades få inflytande i partiet berodde enbart på hans personlighet. Det faktum att han var helt oförmögen att passa in i de mensjevnikiska kretsarna fick dem att reagera mot honom som om han var en socialdemokratisk anarkist och hans beteende retade kraftigt upp dem. Det fanns ingen vid den tiden som såg honom som helt identifierad med bolsjeviker. Trotskij verkade stå närmast martoviterna och han agerade verkligen alltid som om han var en sådan.

Hans oerhörda arrogans och oförmåga eller ovilja att visa någon mänsklig vänlighet eller omtanke om personer, avsaknaden av den charm som alltid omslöt Lenin, dömde Trotskij till en speciell ensamhet. Man behöver bara erinra sig att även ett antal av hans personliga vänner (jag talar naturligtvis om den politiska sfären) förvandlades till svurna fiender; detta hände till exempel med hans överstelöjtnant Semkovskij,⁷ och det hände senare med den man som var hans favoritlärjunge, Skobelev.⁸

Trotskij hade föga talang för att arbeta inom politiska organisationer, men i den stora oceanen av poliska händelser, där sådana personliga drag var fullständigt ovidkommande, kom Trotskij's alla positiva gåvor till sin rätt.

Nästa gång jag träffade Trotskij var vid kongressen i Köpenhamn⁹. Vid sin ankomst fann Trotskij av någon anledning det lämpligt att publicera en artikel i *Vorwärts*,¹⁰ i vilken han deklarerade att den ryska delegationen, utan undantag, inte representerade någon, förutom en massa emigranter. Detta gjorde både mensjeviker och bolsjeviker rasande. Plechanov, som inte kunde tåla Trotskij, tog tillfället i akt att kräva att Trotskij skulle ställas inför en slags rättegång. Detta föreföll mig ohederligt och jag försvarade energiskt Trotskij i mitt tal. Jag (tillsammans med Rjazanov¹¹) såg också till så att Plechanov's plan rann ut i sanden... Det var delvis på grund av detta och delvis, kanske mer, av en tillfällighet, som Trotskij och jag började träffas oftare under kongressen: vi tog rast tillsammans, vi diskuterade olika ämnen, huvudsakligen politiska, och vi stod på god fot när vi lämnade varandra.

Strax efter kongressen i Köpenhamn organiserade vi i *Framåt* vår andra partiskola i Bologna och bjöd in Trotskij för att ta hand om den praktiska träningen i journalistik och ge en serie föreläsningar om, om jag inte tar fel, de tyska och österrikiska socialdemokraternas parlamentariska taktik och Ryska Socialdemokratiska Partiets historia. Trotskij antog med glädje anbudet och tillbringade nästan en månad i Bologna. Det är sant att han drev sin egen politiska linje hela tiden och försökte dra bort eleverna från deras extremvänsteristiska ståndpunkt och leda dem mot en mer konciliant medelvägslinje – det som han själv betraktade som en tydlig vänsterposition. Även om detta politiska spel visade sig fruktlöst, njöt våra elever mycket av hans mycket begåvade föreläsningar och i allmänhet var Trotskij under hela sin vistelse ovanligt munter; han var briljant, fullständigt lojal mot oss och han lämnade bästa möjliga intryck efter sig. Han var en av de mest framstående arbetarna vid vår andra partiskola.

Mina sista möten med Trotskij var långvarigare och mer intima. De ägde rum i Paris 1915. Trotskij kom med i redaktionen för *Vår Värld*¹², vilket naturligtvis åtföljdes av de vanliga intrigerna och otrevligheterna: några skrämdes av hans inträde, rädda för att en så stark personlighet helt skulle dominera tidningen. Men denna sida av affären var av mindre betydelse. En mycket mer akut fråga var Trotskij's inställning till Martov. Vi ville verkligen få till stånd en fullständig förening av vårt parti, på en ny internationalistisk grund, hela vägen från Lenin till Martov. Jag talade för denna inriktning med största energi och var till viss

delaktig i parollen ”Ned med ’defaitisterna’¹³, länge leve enandet av alla internationalister!”¹⁴ Trotskij ställde helt upp på detta. Det hade under lång tid varit hans dröm och det verkade rättfärdiga hela hans tidigare inriktning.

Vi hade inga oenigheter med bolsjevikerna, men med mensjevikerna gick det sämre. Trotskij försökte med alla medel övertala Martov att bryta med defensisterna. Redaktionsmötena upptogs av långa diskussioner, under vilka Martov, med förvånande mental rörlighet och en slags smart underfundighet, undvek ett direkt svar på frågan om han skulle bryta med defensisterna¹⁵, och då och då angrep Trotskij honom med våldsamt vrede. Det gick nästan till en total brytning mellan Trotskij och Martov – vilken Trotskij alltid respekterat som en politisk intellektuell – och samtidigt till en brytning mellan alla oss vänsterinternationalister och Martovs grupp.

Vid denna tid uppstod så många politiska kontaktpunkter mellan Trotskij och mig att vi då stod, tror jag, som närmast varandra; det blev min uppgift att representera hans ståndpunkter i diskussionerna med andra redaktörer, och deras med honom. Han och jag talade ofta utifrån samma plattform på olika emigrantstudenters möten, vi redigerade partiproklamationer tillsammans; inom kort blev vi mycket nära förbundna.

Jag har alltid betraktat Trotskij som en stor man. Vem kan tvivla på det? I Paris hade hans status ökat kraftigt, i mina ögon till en statsmans, och i framtiden växte den ännu mer. Jag vet inte om det var för att jag kände honom bättre och att han bättre kunde demonstrera sina förmågor när han arbetade i en större skala, eller därför att erfarenheten av revolutionen och dess problem fick honom att mogna och öka spännvidden på hans vingar.

Agitationsarbetet på våren 1917 faller inte inom ramarna för dessa minnen, men jag skulle vilja påstå att under inflytande av hans oerhörda aktivitet och bländande framgång kom vissa personer som var nära honom att se honom som den ryska revolutionens verkliga ledare. Så sade till exempel gamle M.S. Uritskij,¹⁶ som betraktade Trotskij med stor respekt, till mig en gång och, tror jag, även till Manuilskij¹⁷: ”Nu när den stora revolutionen har kommit märker man att hur intelligent än Lenin är så börjar han blekna vid sidan av den geniale Trotskij.” Denna värdering föreföll mig inte korrekt, inte därför att den överdrev Trotskijns begåvning och karaktärsstyrka, utan därför att bredden på Lenins politiska geni ännu inte var uppenbar. Under denna period, efter den dundrande succén när han anlände till Ryssland och innan julidagarna, höll sig Lenin hellre i bakgrunden, talade inte så ofta, skrev inte mycket, utan engagerade sig huvudsakligen i konkret organisatoriskt arbete inom det bolsjevikiska lägret, medan Trotskij dundrade fram på möten i Petrograd.

Trotskijns mest framträdande begåvning var hans talang som talare och skribent. Jag betraktar Trotskij som den förmodligen främste talaren i vår tid. Under mitt liv har jag hört alla de stora socialistiska parlamentarikerna och folkliga talarna och många berömda borgerliga talare, men jag har svårt att placera någon av dem, förutom Jaures¹⁸ (Bebel¹⁹ hörde jag först när han var en gammal man), i samma klass som Trotskij.

Hans effektfulla framträdande, hans eleganta, svepande gester, den kraftfulla rytmen i hans tal, hans höga men aldrig sviktande röst, den anmärkningsvärt sammanhängande och skickliga fraseringen, hans måleriska, bitande ironi, hans dallrande patos, hans skarpa logik, klar som polerat stål – dessa är Trotskijns kännetecken som talare. Han kan tala i korthuggna fraser, eller slunga ut några välriktade pilar, och han kan hålla ett magnifikt oförberett politiskt tal av den sort som jag tidigare bara hört från Jaures. Jag har hört Trotskij tala i två och en halv till tre timmar inför en stående och fullständigt tyst åhörarskara, som lyssnar som trollbundna till hans monumentala politiska avhandling. Det mesta som Trotskij hade att säga kände jag redan till och varje politiker måste naturligtvis ofta upprepa samma idéer om och om igen inför en ny församling, ändå lyckades Trotskij varje gång klä samma tankar i ny form. Jag vet inte om

Trotsky höll så många tal efter att han blivit krigsminister för vår storartade republik under revolutionen och inbördeskriget: det är troligast att hans organisatoriska arbete och tröttande resande, från ena änden av den utdragna fronten till den andra, gav honom lite tid för att hålla tal, men även då uppträdde Trotsky som en stor politisk agitator. Hans artiklar och böcker är som om de vore frysta tal – han var litterär i sina tal och talare i sin litteratur.

Det är uppenbart att Trotsky också var en enastående publicist, även om det naturligtvis ofta hände att den trollbindande karaktären i hans tal förlorades en del när det sattes på pränt.

Vad gäller hans inre kvalitéer som ledare, var Trotsky, som jag sagt, klumpig och dåligt anpassad för det småpetiga jobbet med partiorganisering. Denna defekt skulle komma att bli avgörande i framtiden, då det framförallt var det underjordiska arbetet av sådana män som Lenin, Tjernov²⁰ och Martov som senare gjorde partiet förmöget att tävla om makten i Ryssland och därefter, kanske, över hela världen. Trotsky hämmades av begränsningarna i sin personlighet.

Trotsky är som person kitslig och överlägsen. Efter att han hade anslutit sig till bolsjevikerna var det bara i sin attityd mot Lenin som han alltid visade – och fortsätter att visa – en taktfull vördnad som är rörande. Med den anständighet som alla stora män besitter, erkänner han Lenins överhöghet.

Å andra sidan är Trotskijs politiska begåvning i nivå med hans retoriska. Det kunde knappast vara på annat sätt, ty hur skicklig någon än är som talare, så är han inte annat än en steril virtuos och hans tal bara klingande cymbaler om det inte är färgat av idéer. Det kanske inte är så nödvändigt för en talare att vara inspirerad av kärlek, som aposteln Paulus menar, han kan vara fylld av hat, men det är väsentligt att han är en tänkare. Bara en stor politiker kan vara en stor talare, och då Trotsky främst är en politisk talare, är hans tal naturligtvis uttryck för politiskt tänkande.

Det förefaller mig som att Trotsky är ojämförligt mer ortodox än Lenin, även om många kanske finner detta märkligt. Trotskijs politiska karriär har varit ganska krokig: han var varken mensjevik eller bolsjevik utan sökte en medelväg innan han förenade sin lilla bäck med den bolsjevikiska floden, ändå har Trotsky i verkligheten alltid vägletts av den revolutionära marxismens precisa lagar. Lenin är både mästertalare och kreativ på det politiska tänkandets område och har ofta formulerat helt nya politiska linjer som sedan visat sig högst effektiva för att uppnå resultat. Trotsky utmärks inte av sådan tankedjävhet: han tar revolutionär marxism och drar slutledningar ur denna som är applicerbara på en given situation. Han är så djärv man kan vara när det gäller att stå upp mot liberalism och halv-kolonialism, men han är ingen uppfinnare.

Samtidigt är Lenin mer av en opportunist, i ordets djupaste mening. Detta kan också låta egendomligt – hörde inte Trotsky en gång till mensjevikerna, dessa notoriska opportunister? Men mensjevikernas opportunistiska var helt enkelt det småborgerliga partiets politiska ryggradslöshet. Jag talar inte om denna sorts opportunistiska; jag talar om den känsla för realiteter som då och då leder en till att förändra taktiken, till den fantastiska känsla för tidens krav som får Lenin att ena stunden vässa båda eggarna på svärdet, i en annan att sätta svärdet i sin skida.

Trotsky hade mindre av denna förmåga; hans väg mot revolutionen hade följt en rak linje. Deras skilda karaktärer framträdde i den berömda konfrontationen mellan den ryska revolutionens två ledare om freden i Brest-Litovsk.²¹ Ofta säger man att Trotsky är äregirig. Det är naturligtvis bara nonsens. Jag kommer ihåg när Trotsky gjorde en mycket betecknande anmärkning i anledning av att Tjernov accepterade en ministerpost: ”Vilken ömklig ambition – att överge sin plats i historien i utbyte mot det olägliga anbudet om en ministerpost.” I detta,

tror jag, fanns allt av Trotskij. Det finns inte en droppe fåfänga i honom, han är totalt ointresserad av titlar eller maktens grannlåt; han är dock gränslöst mån om sin egen roll i historien och i denna mening är han äregirig. Här tror jag att han är lika ärlig som i sin okonstlade kärlek till makt.

Inte heller Lenin är det minsta äregirig. Jag tror inte att Lenin någonsin tar ett steg tillbaka och betraktar sig själv, han tänker aldrig ens på vad eftervärlden ska säga om honom – han fortsätter helt enkelt bara med sitt arbete. Han gör det genom att utöva makt, inte på grund av maktens sötma utan för att han är övertygad om att det han gör är det rätta och inte kan tåla att någon skadar hans sak. Hans ambitioner kommer ur den djupa vissheten om att hans principer är riktiga och dessutom, kanske, från en oförmåga (ett mycket brukbart drag för en politiker) att se saker ur sin motståndares synvinkel. Lenin betraktar aldrig en dispyt som bara en diskussion; för honom är dispyten alltid en konfrontation mellan olika klasser eller grupper, som om det vore en konfrontation mellan olika människoslag. En dispyt är för honom alltid en kamp, vilken under vissa förhållanden kan utvecklas till en strid. Lenin välkomnar alltid övergången från kamp till strid.

I kontrast till Lenin är Trotskij tveklöst ofta böjd att ta ett steg tillbaka och betrakta sig själv. Trotskij är mån om sin historiska roll och skulle förmodligen vara redo att göra vilken personlig uppoffring som helst, inklusive den största av alla – att offra livet – för att ta plats i mänsklighetens minne med en gloria som genuin revolutionär ledare. Hans ambition har samma drag som Lenins, med den skillnaden att han oftare kan göra misstag, eftersom han saknar Lenins nästan ofelbara instinkt, och då han är en man med koleriskt temperament kan han, även om bara tillfälligt, förblindas av passion, medan Lenin, som alltid håller sig på rätt köl och alltid är kontrollerad, är nästan helt oförmögen att distraheras när han angrips.

Det skulle dock vara fel att föreställa sig att den andre store ledaren i vår ryska revolution är underlägsen sin kollega i allt; det finns exempel på egenskaper där Trotskij otvivelaktigt överglänser honom – han är mer briljant, tydligare, mer aktiv. Lenin är som ingen annan lämpad att leda Folkkommisariernas råd och att leda revolutionen med sitt geni, men han skulle aldrig ha klarat den titaniska uppgift som Trotskij tog på sina axlar, de blixtnabba förflyttningarna från plats till plats, de enastående talen, de kaskader av order på plats, rollen som den outröttlige elektrifieraren för en sviktande armé, då på en plats, nu på en annan. Det finns inte en man på jorden som skulle ha kunnat ersätta Trotskij i detta avseende.

Närhelst en riktigt stor revolution uppstår, kommer ett stort folk alltid att finna den rätte aktören för varje roll, och ett av kännetecknen för storheten i vår revolution är det faktum att det kommunistiska partiet från sin egen krets har frambringat, eller lånat från andra partier och inlemmat i sin egen organisation, tillräckligt framstående personligheter, vilka som ingen annan var lämpade att fullgöra vilken politisk funktion som helst som krävdes.

Översättning: *B. Svensson*

Noter

¹ Januarihändelserna: "Blodiga söndagen" den 9 januari 1905 då en fredlig arbetarprocession, ledd av fader Gapon, marscherade genom Petersburg för att överrätta en petition till tsaren och sköts ner av soldater.

² Parvus: Dr Alexander L. Helphand, alias Parvus (1867-1924). Rysk-tyskt ursprung, omväxlande en briljant revolutionär semit och affärsman. Parvus var mellanhanden som överförde de tyska regeringsfonderna till bolsjevikerna i syfte att störa Rysslands krigsansträngningar.

³ Denna tidning, kallad *Natjalo* (Starten) ersatte *Iskra* (Gnistan) som partitidning. Den började utges den 10 november 1905 i St Petersburg. Förutom Trotskij och Parvus bidrog också Dan och Martov.

⁴ Ryska Socialdemokratiska Partiets 4:e kongress, april 1906 i Stockholm. Kallad "förenings"-kongressen, då den temporärt läkte sprickan mellan bolsjevikerna och mensjevikerna och åter släppte in "Bund" i partiet.

⁵ ”Kadet” kommer ur de ryska initialerna i ”Konstitutionella demokrater”, det vänsterliberala parti som grundades 1905. Partiet dominerade den första duman 1906 och var det viktigaste oppositionspartiet i följande Duman. Partiet, speciellt dess ledare Miljukov, spelade en huvudroll i Provisoriska regeringen. Kadeterna olagligförklarades av bolsjevikerna när de tog över makten i oktober-november 1917.

⁶ Lenins skymford för de högermensjeviker som efter 1905 ville att partiet skulle ge upp sina illegala aktiviteter och koncentrera sig på legala metoder för att befördra arbetarnas sak, d.v.s. fackföreningar, kooperativ etc.

⁷ Semen Julievitj Bronstein, alias Semkovskij (1882-1937). Journalist, mensjevik till 1920 och anslöt sig sedan till bolsjevikerna.

⁸ Matvej Ivanovitj Skobelev (1885-1939). Gick med i Socialdemokratiska partiet 1903. Arbetade som agitator i Baku. Deputerad för mensjeviker i den fjärde duman 1912. Arbetsminister i provisoriska regeringen. Emigrerade 1920, men återvände 1922. Likviderad under 30-talets utrensningar.

⁹ Kongress i Köpenhamn för Andra Internationalen 1910.

¹⁰ Huvudorgan för Tysklands Socialdemokratiska Parti (SPD).

¹¹ David Borisovitj Goldendach, alias Rjazanov (1870-1938). En tidig socialdemokrat som inte tillhörde någon fraktion. Internationalist i frågan om kriget. Deltog i Trotskijs ”Mellan”-grupp som stod utanför den bolsjevik-mensjevikiska fraktionsstriden. Medlem i bolsjevikpartiet 1917. Senare direktör för Marx-Engels-Lenin-institutet. Utesluten ur partiet och i exil 1931.

¹² *Nasje Slovo*” (Det nya ordet), ej fraktionsbunden men i stort mensjeviktrogen, rysk socialdemokratisk tidning, grundad i Paris 1914. Publicerades under olika namn till 1917.

¹³ De som stödde Lenins linje om Första världskriget, d.v.s. att revolutionens sak tjänades bäst om Ryssland förlorade, och därigenom påskyndade den gamla regimens politiska och sociala upplösning.

¹⁴ En minoritet av socialister över hela Europa som manade arbetarklassen – utan minsta framgång – att inte stödja kriget mellan de kapitalistiska regeringarna i sina respektive länder.

¹⁵ En huvudsakligen mensjevikisk grupp, ledd av Plechanov, som intog en patriotisk hållning till Rysslands krigsansträngningar mot Tyskland. Enligt deras synpunkt skulle en seger för Tyskland innebära socialismens utträdning i alla Europas stater, inkl. Ryssland.

¹⁶ Moisei Solomonovitj Uritskij (1873-1918).

¹⁷ Dmitrij Zacharevitj Manuilskij (1883-1959). Blev socialdemokrat 1903. Tillhörde (tillsammans med Lunatjarskij) den vänsterpolitiska gruppen Framåt och även Trotskijs ”Mellan”-grupp. Gick med i bolsjevikpartiet 1917, med i Ukrainas Kommunistpartis centralkommitté sedan 1920. Ukrainsk delegat till FN och ”utrikesminister” för Ukraina 1944-52.

¹⁸ Jean Auguste Jaurès (1899-1914). Filosofiprofessor vid Toulouse-universitetet. Ledare i Franska Socialistpartiet. Grundare och chefredaktör för *L'Humanité*. Mördad vid Första världskrigets utbrott för sin antimilitaristiska hållning.

¹⁹ August Bebel (1830-1913). Tidig tysk socialist. Ordförande för SPD och ledande inom Andra Internationalen.

²⁰ Viktor Michajlovitj Tjernov (1873-1952). Radikal tänkare och ledare för Socialistrevolutionära Partiet (SR) som grundats 1902. Jordbruksminister i provisoriska regeringen. Efter att vänster-SR-arna, som stödde bolsjevikernas maktövertagande 1917, splittrats ur, vann Tjernovs höger-SR-parti majoritet i konstituerande församlingen. Han flydde från Ryssland under inbördeskriget och dog i New York.

²¹ Lenin, som var medveten om den ryska arméns totala kollaps 1918 och konsekvenserna av att tyskarna intagit Petrograd, krävde fred till varje pris. Trotskij, som var chefsförhandlare i Brest-Litovsk, vägrade att skriva under fördraget och proklamerade ett tillstånd av ”varken krig eller fred”, d.v.s. en ensidig vapenvila från Rysslands sida och tillbakadragande av de ryska trupperna. Lenin vann efter en våldsam debatt i centralkommittén och Sokolnikov och Tjitjerin skrev under fredsvillkoren på Rysslands vägnar.

Jurij Osipovitj Martov (Tsederbaum)

Första gången jag hörde talas om Martov var det som en av de tre oskiljbara i treenigheten – Lenin, Martov, Potresov. De var de tre ryska socialdemokrater som blåst nytt liv i de landsflyktiga socialdemokrater som grundat Gnistan (*Iskra*).

När jag anlände till Paris på väg till Genève, där jag skulle ansluta mig till den centrala bolsjevikredaktionen, träffade jag O.N. Tjernosvitova som är en släkting genom ingifte och som kände Martov väl. Hon talade entusiastiskt om honom som en man med en fascinerande bredd i sina intressen.

”Jag är säker på att du och Martov kommer att bli nära vänner” sa hon till mig. ”Han är inte som de andra socialdemokraterna, som är så trångsynta och fanatiska. Martovs tänkande har stor bredd och är flexibelt och inget är för litet för att inte intressera honom.” Den där beskrivningen gjorde mig mycket positivt inställd till Martov trots att politiskt sett en avgrund skiljde oss åt vid den här tiden.

Mitt första möte med Martov kunde inte ha varit mindre gynnsamt. Mensjevikerna hade försökt få till stånd en smutsig liten skandal vid en av mina föreläsningar genom att skrika och skapa oreda för att få stopp på mötet. En hård konfrontation inträffade mellan Martov och min fru. Först ingrep Ljadov och sedan jag och några hårda ord utväxlades mellan oss.

Trots otrevligheterna vid vårt första möte var relationen mellan oss aldrig riktigt fientlig. Under min vistelse i Schweiz träffades vi sällan och i allmänhet levde bolsjevikerna och mensjevikerna helt åtskilda. Vi träffades, kan man säga, bara på slagfältet, alltså på möten och i diskussioner, men nyheter om varandra passerade förstås mellan lägren. Jag började betrakta Martov som en ganska charmerande sorts bohem med något av den evige studenten över sig, med förkärlek för caféer, likgiltig för bekvämligheter, ständigt argumenterande och lite av en excentriker.

Dessa intryck, av hans yttre särdrag i alla fall, bekräftades när jag senare kom att lära känna honom bättre. Jag ska nu mera i detalj försöka beskriva Martov som författare och talare under hans schweiziska period.

Utåt sett var Martov en tråkig föredragshållare. Han hade svag röst, ett speciellt tonlöst och tvärt sätt att avsluta varje mening som om han bet av dem. Hans kläna kroppshydda, tillsammans med hans pincené som hängde lös på hans stora näsa, verkade så typiskt för en teoretisk intellektuell så man förväntade sig inte att han kunde vara en folklig talare som kunde elda en publik. När Martov ibland uppträdde på scen, och om han var trött, så sjönk hans röst tills den knappt var hörbar och hans tal blev dödligt tråkigt. Dessutom kunde Martov nästan aldrig hålla sig kort, som talare behövde han därför vila sina armbågar mot talarstolen. Detta gjorde hans tal ibland gråa och monotona trots att de aldrig saknade innehåll.

Om man bara kunde följa tråden i Martovs tankar under hans långtråkiga föreläsningar fanns det alltid något värdefullt att ta till sig. Men han hade också stunder av briljans. Framför allt varvade han upp i sig polemikens hetta och av den anledningen var han mest effektiv när han talade utan förberedelser, under dialoger med sina motståndare efter en föreläsning och i sina sammanfattningar. Jag känner många av det talade ordets mästare som är som mest farliga när de sammanfattar. Plechanov kunde vara knivskarp och briljant, men trots det nedlät han sig aldrig till att utnyttja alla de fördelar som en slutgiltig sammanfattning innebär, och som ingen kan svara på. Han var också tillräckligt skicklig för att återberätta, krossa och undanröja alla invändningar som Vladimir Ilij förde fram som om de var futtiga oväsentligheter, och ändå känner jag ingen som kunde slå Martov i den grenen. Om Martov fick sista ordet kunde du aldrig känna dig säker, hur övertygad du än var att du hade rätt, hur väl rustad du än var.

Martov lever alltid upp under en uppsummering, han flödar av ironi, hans skarpsinnighet lyser av verklig briljans. Han kan dissekera allt som hans motståndare sagt och utnyttja vartenda kryphål och minsta avvikelse. Han är en verkligt överlägset begåvad analytiker och om det finns minsta glipa i din rustning kan du vara säker på att det är just där Martovs träffsäkert spetsar dig. Och när han gör det kommer han att bli allt mer upphetsad och få publiken att skratta eller mumla i protest.

Martov uppför sig alltid på samma sätt när han talar om ett ämne som särskilt engagerar honom, något som ofta hände under vår revolutions tragiska dagar. Några av hans tal i petrogradsovjeten under dess mensjevnikiska period, vid speciella mensjevnikmöten och vid sovjetdelegaternas plenarmöten, tal med i huvudsak högertendenser, var verkligt lysande, inte bara när det gäller innehållet, utan också vad gäller glöden i hans upprördhet och hans hedervärda, uppriktiga revolutionära känsla. Jag minns hur Martov en gång fick Trotskij att utbrista ”Länge leve den ärlige revolutionären Martov!” när han talat till förmån för Grimm¹ mot Tsereteli.

När man talar om män som Lenin, Trotskij och Zinovjev kan man inte låta bli att notera att de var mer framstående som talare än som skribenter, trots att all dessa tre ledare för den ryska revolutionen är mästare med pennan. För Martov gäller det motsatta. Som talare är han bara framstående fläckvis när han är i form och till och med då tenderar talens ytliga effektivitet att överskugga hans sakkunskaper om talets innehåll och djupet i hans tänkande. Allt detta kommer dock fram i Martovs artiklar. Som skribent är Martovs stil extremt förnäm. Han späckar inte sitt skrivna språk med kvickheter eller smyckar det med olika sorters bilder eller talesätt. Martovs sätt att skriva saknar direkt briljans ty det saknar mönster. Dock har det samtidigt inte den råa enkelhet, den direkta formens förgrovning men utan tankens förenkling, som är styrkan hos den genuine folkledaren Lenin. Martov tycks skriva på ett sätt som är lätt monotont och samtidigt känsligt och rörande uppriktigt, som klär tankarna så de kommer att likna de smakfulla vecken i en grekisk tunika och som tillåter hans tankar att framträda i dess logiska strukturs eleganta proportioner. I allt väsentligt är Martov dock ingen tänkare, han är i grund och botten oförmögen att producera nya idéer. Att tala om Martov som tänkare – man kan inte börja med att jämföra honom med Marx, men att jämföra honom med, låt oss säga Kautsky – är helt enkelt omöjligt. På den politiska taktikens fält är den jättelika arsenal som någon som Lenin har förkrossande överlägsen Martovs subtila skapelser. Nej, det handlar inte om hans förmåga att mynta effektiva paroller eller bredden på hans insikter om revolutionär teknik, utan snarare om hans extrema förmåga till exakta analyser, hans förmåga att arbeta med ett förstoringsglas och slå mynt av sina tankar. Martovs intellekt lämpar sig för förfining och förädling. Hans taktiska och politiska idéer har alltid en fulländad karaktär, nedslipade så att hans budskap framstår i total klarhet.

Som politiker har Martov vissa väsentliga handikapp. Han har varken temperamentet, djärvheten eller den breda överblick som en politiker behöver. Han förlorar sig i detaljer och tenderar till en varsamhet och försiktighet som utvecklas till försynthet och som urvattnar den revolutionära kraften. Av alla de som lider av detta slutar vissa som kälkborgare andra som caférevolutionärer. Martov har otvivelaktigt en del drag av caférevolutionär. Jag kan gå längre och hävda att Martov lägger sin ojämförbara politiska begåvning och sin övertygande journalistiska förmåga i tjänst hos andra människors idéer. Martov är en utmärkt kostymmakare: med utmärkt smak skär han till och syr perfekt passande ideologiska klädnader för att klä de slagord som mer beslutsamma mensjeviker har utarbetat bakom hans rygg. Även obeslutsamhet kräver en viss beslutsamhet. När det gäller de typiskt orubbliga mensjevikerna, härrör inte deras politiska vacklan ur brist på karaktärsstyrka – personligen kan de vara ytterligt tuffa och auktoritativa – den härrör ur medelvägsfraktionernas klassintressen. Sådana centristergrupper är obeslutsamma till sin natur. De är dömda att av historien förpassas till

utrymmet mellan oförenliga klasser, därav den totala bristen på något som ens avlägset påminner om heroism. Men dessa män är ibland förmögna att förverkliga sina kompromisser med stor beslutsamhet och, då de i en revolutionär situation representerar det sista hoppet hos de extremt sluga och ännu inflytelserika privilegierade klasserna, blir de då ibland, liksom Noske², män som lånar en järnhand i tjänst hos sin klass kvasifierad för att besegra sina bröder inom vänstern, medan deras egen radikalism upplöses i blott revolutionära fraser som syftar till att dölja deras verkliga handlingar – som ibland utvecklas till repression.

Martov är inte i stånd att ta en sådan roll, men hans inneboende småskalestil, hela hans tänkesätt som tenderar att behandla fakta isolerade från varandra och som är oförmögen att acceptera de kärva, skarpa linjer som den revolutionära glöden ristar över prygligt ritade geometriska figurer, allt detta sammantaget gör honom högst olämplig att verka i tumultet i det verkliga livets revolutioner.

Dessa speciella karaktärsdrag driver honom oemotståndligt – även om han ibland gör motstånd – till opportunisternas läger och där tas Martovs talanger som klädesskapare till vara för att förbereda dräkterna för alla sorters lieberdaniters³ förvirrade utgjutelser.

Hur många gånger har inte Martov, ledd av sin genuint demokratiska känsla, nått den punkt då han varit nära att gå i allians med vänstersocialdemokratien, men varje gång stötts bort av vad han kallat vår råhet. Varje gång har han blivit hindrad av den genomgripande entusiasm som en del människor finner ett sådant nöje och tillfredsställelse i, som andra anser vara djävulsk men ändå djupt förankrad i revolutionens grundläggande krafter, men som är främmande för Martovs temperament.

Ännu en gång har Martov ramlat ner i lieberdanismens trask och hans förfinade sinne kan åter ses blinkande ovanför trasket som en mareld.

Under den första revolutionen var Martov trogen sin natur och visade upp alla de egenskaper jag har försökt beskriva. Jag kan inte påstå att han i den första sammanstötningen mellan folkets massa och regeringen spelade en ledande roll som en verklig politisk ledare. Han var som vanligt en utmärkt analytisk journalist, en polemiker, en partitaktiker.

Den påföljande landsflykten var ett mycket hårt slag för Martov, aldrig tidigare hade kanske hans tendens att vackla varit så påtaglig eller så plågsam som då. Mensjevismens högerflygel började snart ruttna och förföll till såkallad "likvidationism". Martov hade ingen önskan att dras in i en småborgerlig upplösning av den revolutionära andan. Men "likvidatorerna" hade grepp om Dan och Dan om Martov och som vanligt drog mensjevismens tunga "svans" Martov till botten. Det fanns ett tillfälle när han bokstavligen skulle ha ingått en pakt med Lenin, manad till det av Trotskij och Innokentij⁴, som drömde om att forma en kraftfull center för att bekämpa den extrema vänstern och den extrema högern.

Denna linje stöddes som vi vet också starkt av Plechanov, men idyllen varade inte länge, högerpolitiken tog överhanden hos Martov och samma oenighet mellan bolsjevikerna och mensjevikerna bröt ut igen.

Martov bodde då i Paris. Jag fick veta att han till och med så smått hade börjat förfalla, vilket alltid är en lurande fara för emigranter. Politiken höll på att degenerera till småaktiga gräl och en förkärlek för bohemiskt caféliv hotade att förminska hans intellektuella styrka. Hursomhelst, när kriget kom så tog sig Martov inte bara samman utan redan från början intog han en extremt fast hållning.

Det är otvivelaktigt så att den internationella flygeln av Andra internationalen står i skuld hos Martov för en del av dess insatser. Martov stödde starkt internationalisterna genom tal och artiklar och fick genom sitt inflytande och sina kontakter bland nästan alla emigrantmensje-

viker (med undantag av plechanoviterna, som fram till dess ansetts som vänsterister, men som vid krigsutbrottet omedelbart stödde ententens imperialistiska sak) att stödja Zimmerwald- och Kienthallinjen, även om det är sant att Martov i Zimmerwald intog en centristisk position och tydligt avvek från Lenin och Zinovjev.

Martov var sig själv igen, men det var nu som hans ödesdigra vankelmod dök upp igen. Fullständigt medveten om de katastrofala följderna av en socialistisk defaitism hoppades Martov fortfarande att vinna över defaitisterna och kunde inte förmå sig att bryta sina organisatoriska band med dem. Politiskt betydde det Martovs fördärv. Det förstörde hans moraliska anseende, för Martov kunde ha fått en lysande roll som den genuine ledaren och inspiratören för en högerflygel inom kommunistpartiet om han vid den tiden bara hade visat tillräcklig beslutsamhet och lagt sin tyngd i vänsterns vågskål.

Vid revolutionens början, efter Trotskijs ankomst till Ryssland i maj-juni, drömde Lenin om en allians med Martov, då han insåg hur värdefull han kunde bli, men Martovs i huvudsak högerinriktade vacklande hade redan, så långt tillbaka som hans tid i Paris, bestämt hans öde på förhand – nämligen att inte bli erkänd av någon sida och för alltid hamna ute i kylan som en frispråkig och ärlig men maktlös enmansopposition!

Denna tendens gjorde Martov politiskt färglös och som en följd av det kommer han att gå till historien som en mycket suddigare figur än han borde med tanke på sina politiska gåvor.

Jag kom mycket närmare Martov i Schweiz från 1915 till 1916. Vi var nära grannar, Martov var en ofta sedd gäst hos mina vänner Christys och vi brukade ofta samtala inte bara om politik, om vilken vi alltid grälade, utan också om litteratur och kulturella frågor i allmänhet. Jag beundrade Martovs smak och hans bredd när det gällde intressen, men jag måste medge att, i alla fall då, var Martovs synsätt mycket mer ensidiga än jag hade förväntat mig. Han visade ingen entusiasm för konst, inget djupare intresse för filosofi. Han läste allt, och kunde tala intressant, intelligent och ibland originellt, men gjorde det på något sätt mekaniskt, hans hjärta fanns inte där. Närhelst en tidning dök upp kunde han avsluta varje samtal och omedelbart fördjupa sig i tidningen. Även om någon läste högt om någonting roligt eller intressant som väckte Martovs gillande eller entusiasm, fortsatte han att gömma sig bakom tidningen som om han var besatt av den. Martov visade bara sann entusiasm när samtalet handlade om politik och särskilt intern partipolitik.

Ändå måste jag tillstå att Martov besatt avsevärd charm i personliga relationer. Det finns något intellektuellt sett verkligt tilldragande hos honom, han utstrålar spontanitet och uppriktighet vilket gör honom till ett verkligt givande sällskap, och de som är politiskt neutrala utvecklar alltid ett stort gillande och respekt för honom. Hans politiska allierade reagerar, om än inte med samma brinnande beundran som Lenin inspirerar till, så med uppriktig hängivenhet och med sin egen speciella beundran.

Jag säger det igen, om jag väger samman allt jag vet om mannen känner jag mig med djup bedrövelse tvingad att medge att denne store man, med sitt framstående intellekt, beroende på de inre begränsningarna i sin psykologi, inte har förverkligat en tiondel av sin potential för ett konstruktivt inflytande på politiken.

Framtiden? Det båtar föga att gissa. Om det kommunistiska systemet vinner och konsoliderar sig, kan Martov kanske spela en roll som en lojal högeropposition och samtidigt framstå som en av de kreativa själarna i den nya världen – något som jag innerligt hoppas. Om det kommer att finnas hinder och stöttestenar innan den slutgiltiga segern för kommunismen är uppnådd, kommer Martov antingen att försvinna då han är för ärlig för att hålla tyst i perioder av reaktion, eller så kommer han att tappa bort sig på revolutionens obanade stigar, på samma sätt som han är vilse idag.

(Och som han var ända till sin död, om vilken jag fick veta under den slutliga genomläsningen av mina korrektur. Jag kan nöjt konstatera att huvuddragen i min karaktärsbeskrivning exakt motsvarar Radeks utmärkta dödsruna över Martov i *Izvestija*.)

Översättning: *Bengt Isaksson*

Noter

¹ David Davidovitj Grimm (1864-?) Akademisk advokat och politiker. Ledande medlem av kadetpartiet. Emigrerade efter 1917.

² Gustav Noske, tysk socialistisk politiker och ledande medlem av SDP. Deltog i krossandet av spartakist-upproret i Berlin 1919.

³ Ett bolsjevikiskt skällsord, en sammanställning av Lieber (verkligt namn Mark Goldman) och Dan. Lieber var en av Bunds ledare och Dan delade ledarskapet av mensjevikerna med Martov.

⁴ Innokentij, alias för I F Dubrovskij. Tidig bolsjevik. Medlem av centralkommittén från 1908. Stödde Lenin när partiet hotades av splittring på frågan om återförening med mensjevikerna.